

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, June 2020

Hanefî Usul Düşüncesinde Fâsid İstidlâl Çeşitlerinden Mefhûm-i Muhâlefet
The Concept of *Maḥmûm-i Mukhalafa* as *Fâsid Istidlâl* Forms
in the Ḥanafî *Uşûl* Thought

Şevket TOPAL

Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üni. İlahiyat Fak., İslam Hukuku Anabilim Dalı
Prof. Dr., Recep Tayyip Erdogan Uni. Fac. of Theology, Dep. of Islamic Law
Rize/Turkey

sevket.topal@erdogan.edu.tr

ORCID ID: www.orcid.org/0000-0001-8628-2800

Ayhan ŞEN

Diyanet İşleri Başkanlığı
Presidency of Religious Affairs
Tekirdağ/Turkey

ayhansen1453@hotmail.com

ORCID ID: www.orcid.org/0000-0002-1327-4567

Atf: Topal, Şevket-Şen, Ayhan. "Hanefî Usul Düşüncesinde Fâsid İstidlâl Çeşitlerinden Mefhûm-i Muhâlefet". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2020): 13-51.

Doi: <https://doi.org/10.32950/rteuifd.714711>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 04 Nisan/April 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 10 Haziran / June 2020

Yayın Tarihi / Published: 20 Haziran / June 2020

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.org.tr/rteuifd>

Copyright © Published by Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Divinity, Rize, 53100 Turkey. All rights reserved

Hanefî Usul Düşüncesinde Fâsid İstidlâl Çeşitlerinden Mefhûm-i Muhâlefet*

Öz: Hanefî usulünde mefhûm-i muhâlefet, fâsid bir istidlâl yöntemi olarak değerlendirilir. Hanefî usulcülere göre mefhûm-i muhâlefet, Şâri'in sözlerinde geçerli bir istidlâl yöntemi değildir. Zira Şâri'in sözünde zikredilen sıfat, şart, sayı vb. kayıtların, bu kayıtların olmadığı yerde hükmün de olmadığını gösterme dışında başka bir amacının olmadığı iddia edilemez. Şâri'in sözünde zikredilen kaydın birçok amacı olabilir. Buna karşılık Hanefiler mefhûm-i muhâlefeti insanların sözlerinde geçerli bir istidlâl yöntemi olarak kabul ederler. Zira insanların sözlerinde zikredilen kaydın, bu kaydın olmadığı yerde hükmün de olmadığını gösterme amacı yoksa bu kaydın zikredilmesinin bir faydası olmaz. Şafiî usulcülere göre ise mefhûm-i muhâlefet hem Şâri'in sözlerinde hem de insanların sözlerinde delildir. Bu husus mefhûm-i muhâlefetin delâleti hususunda Hanefîlerle Şafiî usulcüler arasındaki temel farkı yansıtır. Bu makalede mefhûm-i muhâlefeti kabul edenler, reddedenler, mefhûm-i muhâlefeti kabul edenlerin ve reddedenlerin delilleri, mefhûm-i muhâlefetin çeşitleri ve Hanefîlerin mefhûm-i muhâlefet ile amel ettikleri yönündeki iddialar ile bu iddialara verilen cevaplar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fâsid istidlâl, Mefhûm-i muhâlefet, Hanefî Usulcüler, Şafiî Usulcüler

The Concept of *Mafhûm-i Mukhalafa* as *Fâsid Istidlâl* Forms in the *Ĥanafî Uşûl* Thought

Abstract: The concept of *mafhûm-i mukhalafa* has been acknowledged as one of the *fâsid istidlâl* (peccable deduction) methodologies. In the thoughts of *Ĥanafî uşûlî* scholars, the concept of *mafhûm-i mukhalafa* is not a valid deductive methodology in the word of the Lawgiver and the Prophet (pbuh). Likewise, it cannot be claimed that the statements (qualification, stipulation and numbers ect) in the word of the Lawgiver is only used for an aim that if the records are not available, there is not any *hukm* (ruling). The mentioned statements in the word of the Lawgiver can have many aims. Conversely, the concept of *mafhûm-i mukhalafa* is a valid deductive methodology in people's words. Hence, there is not any benefit to mention of the statements in people's words if there is no aim to evidence the absence of *hukm* inasmuch as these statements do not exist. In the views of *Shafi'î uşûlî* scholars, the concept of *mafhûm-i mukhalafa* has been embraced to be an evidence (*dalil*) in people's words, as it has been accepted to be a *dalil* in the word of the Lawgiver and the Prophet (pbuh). This point reflects the main divergency between the *Ĥanafî* and *Shafi'î* scholars. The study aims to explain the concept of *mafhûm-i mukhalafa* as a

* Bu çalışma, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Şevket TOPAL danışmanlığında Ayhan ŞEN tarafından hazırlanan "Hanefî Usul Düşüncesinde Fâsid İstidlâl" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

legal principle (or evidence) with its types. The views of both scholars who accept this concept as a legal principle and who rejects this concept as a legal principle are also presented to provide a clear understanding related to this concept by referring to both parties' *dalîls*. Lastly, it is dealt with the arguments of those who claim Hanafîs apply the concept of *mafḥûm-i mukhalafa* and the answers to these statements.

Key Words: Islamic law, *Fâsid Istidlâl*, *Mafḥûm-u Mukhalafa*, Hanafî *uṣulî* scholars, Shafî'î *uṣulî* scholars

“مفهوم المخالفة كنوع من أنواع الاستدلال الفاسد في الأصول عند الحنفية”

المخلص: يُعتبر مفهوم المخالفة في الأصول عند الحنفية منهُجاً فاسداً في الاستدلال. إذ لا يُعتبره الأصوليون الأحناف منهجاً معمولاً به في كلام الشارع، أي في كلام الله وكلام النبي. وذلك على اعتبارهم أنه لا يمكن القول بأن القيد الوارد في كلام الشارع، انتفاءً هو انتفاءً للحكم، أو أن انتفاءً لا يعني سوى انتفاء الحكم. لأن الفوائد في كلام الشارع لا تنحصر على العكس مما عند الناس، إذ يُعتبر مفهوم المخالفة منهجاً معمولاً به في كلامهم وعقودهم وأعرافهم؛ وذلك على اعتبار أن القيد الذي يرد في كلام الناس وفي عقودهم وأعرافهم إن لم يكن له جنوى في نفي الحكم في حال انتفائه فإن وُردَ لا فائدة فيه. أما بالنسبة للأصوليين الشافعية (الشوافعية) فإنهم يعتبرون مفهوم المخالفة دليلاً في كلام الله وكلام النبي وأيضاً في كلام الناس وعقودهم وأعرافهم. سنتناول في هذا المقال مفهوم المخالفة بأنواعه والموافقين والمخالفين له مع الوقوف على أدلة كلّي الفريقين. والإعتراضات التي تُردُّ على الأحناف بأنهم قد استدلوا بالمفهوم المخالفة. **الكلمات المفتاحية:** مفهوم المخالفة، الاستدلال الفاسد، الأصوليون الأحناف، الأصوليون الشافعية.

GİRİŞ

Mefhûm-i muhâlefet Hanefî usulünde fâsid bir istidlâl yöntemi olarak kabul edilir. Hanefî usulcülerin, mefhûm-i muhâlefeti fâsid bir istidlâl olarak değerlendirmelerinin temel sebebi mefhûm-i muhâlefetin Hanefîler tarafından sahih kabul edilen lafzın manaya delâlet yollarından herhangi birisi ile sabit olmamasıdır.

Hanefî usulcüler lafzın manaya delâlet yollarını dört kısımda ele alırlar:

1. İbarenin delâleti: Şâri' tarafından vaz' edilen bir lafız mutabakat, tazammun veya iltizam yoluyla bir manaya delâlet eder ve kelam da bu mana için sevk edilmiş olursa bu delâlete ibarenin delâleti denilir.¹

¹ Ubeydullâh b. Mes'ûd el-Mahbûbî el-buhârî Sadrüşşerîa, *Tavzih (Telvîh Şerhu't-Tavzih* ile), thk. Zekerîya Ümeyrat, 1.Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts), 1/242-243; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Telvîh Şerhu't-Tavzih*, thk. Zekerîya Ümeyrat, 1.Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts), 1/242-243. Lafzın vazolunduğu mananın (mevzû leh) tamamına aynısına delâletine mutabakat, vazolunduğu mananın cüzüne delâletine tazammun, vazolunduğu manayla zihnin bağlantılı gördüğü başka bir anlama delâletine iltizam denir. bkz. Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî el-Mekkî Emir Padişah, *Teysîrû't-Tahrîr*, (Mısır: Matba'atü'l-halebî ve evlâdühü, 1932), 1/79, 81; M. Naci Bolay, "Delâlet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 9/119.

2. İşaretin delâleti: Şâri' tarafından vaz' edilen bir lafız mutabakat, tazammun veya iltizam yoluyla bir manaya delâlet etmekle birlikte vaz' edilen bu lafız özü itibarı ile o manayı vurgulamak için sevk edilmemişse bu delâlete işaretin delâleti denilir.²

3. Nassın delâleti: Sözüün ibaresiyle delâlet ettiği manadaki illette ortaklığı sebebiyle sözüün söylenen (mantûk) kısmındaki hükmünün söylenmeyen (meskût an) için de geçerli sayılmasıdır. Zikredilen illet usulî anlamda bir illet değildir. Lafzın manasını anlayan herkesin dil ve mantık kurallarına göre nassın çıkarabileceği bir illettir.³ Nassın delâletinde mutabakat, tazammun veya iltizam yoluyla manaya delâlet söz konusu değildir. Bu nedenle lafzın söylenen (mantûk) kısmındaki hükmün illetinin vaz' ile bilinmesi şarttır.⁴ Nassın delâletinde mana dil ile anlaşıldığından nassın delâleti de lafız ile sabit olmuş kabul edilir.⁵

4. İktizânın delâleti: İktizâ ibarede mantûka getirilen bir ziyadedir ve lafzın bir mana ifade etmesi veya lafzın hükmü gerektirmesi kendisine bağlıdır. Bu ziyade olmadan lafız doğru bir mana ifade etmez. İktizâ dil ile sabit olmayıp hükmün ispat edilebilmesi için şer'an sabit olan bir ziyadedir.⁶

Teftâzânî (ö. 792/1390) ve Sadrüşşerîa'nın (ö. 747/1346) ifadelerine göre yukarıda zikredilen delâlet yollarının dışındaki delâlet yolları ile yapılan istidlâl fâsid bir istidlâldir.⁷ Yukarıda zikredilen delâlet çeşitleri lafzî vaz'î delâlettir. Hanefî usulcüler "beyân-ı zaruret" adını verdikleri gayri lafzî vaz'î delâlete de itibar ederler. Beyân-ı zaruret, lafzın delâleti olmaksızın delilden kaynaklanan bir zaruretin itibar edilmesini gerekli kıldığı bir delâlettir.

Beyân-ı zarûret dört kısım olup, bu kısımların tamamı sükût yoluyla meydana gelen ve lafzî delâlete mülhak olan delâlet türüne dâhildir.⁸

² Sadrüşşerîa, *Tavzih (Telvîh Şerhu't-Tavzih ile)*, 1/242-243; Teftâzânî, *Telvîh*, 1/242-243.

³ Ali Bardakoğlu, "Delâlet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 9/121; Sadrüşşerîa, *Tavzih (Telvîh Şerhu't-Tavzih ile)*, 1/245-246; Teftâzânî, *Telvîh*, 1/242-245.

⁴ Teftâzânî, *Telvîh*, 1/244-245.

⁵ Teftâzânî, *Telvîh*, 1/256; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, 1.Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 1/241.

⁶ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/248; Muhammed el-ensârî el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmât bi-şerhi müsellemi's-sübût*, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, 1.Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 1/447-448.

⁷ Sadrüşşerîa, *Tavzih (Telvîh Şerhu't-Tavzih ile)*, 1/242; Teftâzânî, *Telvîh*, 1/242-243; Emir Padişah, *Teysîrû't-Tahrîr*, 1/86.

⁸ Emir Padişah, *Teysîrû't-Tahrîr*, 1/83.

1. Kelamda söylenenin (mantûk) lazımı olan delâlet türü. Örneğin sermaye sahibi ile mudârib, kârın yarısı mudâribe ait olmak üzere anlaşıklarında diğer yarısının sermaye sahibine ait olduğu anlaşılır.⁹

2. Vazifesi mutlak beyan olan kişinin sükût etmesi yoluyla meydana gelen delâlet türü. Örneğin Hz. Peygamber'in müşahede ettiği bir durum hakkında sükût etmesi, bu duruma onay verdiği anlamına gelir. Bununla ilgili diğer bir örnek de şudur: Efendi üç farklı batında üç çocuk doğuran cariyesinin çocuklarından sadece en büyüğünün nesebini kabul edip diğerleri hakkında susarsa, diğer çocuklarının nesebini reddetmiş sayılır. En büyüğünün nesebini kabul etmekle cariyeye ümmü'l veled olmaya hak kazanmış olur. Ümmü'l veledin çocuklarının nesebi, efendisinin ikrarı olmadan sabit olsa da, efendisinin reddetmesiyle çocuklarının nesebi reddedilmiş olur. Beyan makamında efendinin susması diğer çocukların nesebini reddetmesi anlamına gelir.¹⁰

3. İnsanların aldanmasını önlemek amacıyla sükûta itibar edilmesi şeklindeki delâlet türü. Örneğin şüf'a hakkı sahibi olan şeff', şüf'a hakkına konu olan malın satıldığından haberdar olup da sükût ederse, şüf'a hakkı düşer ve bu şekilde müşterinin hakkı korunmuş olur.¹¹

4. Kelamın uzamasından sakınmak amacıyla sükût edilmesi yoluyla olan delâlet türü.¹²

Hanefî usulcülere göre mefhûm-i muhâlefet ile sabit olan hüküm, lafzın delâleti ile sabit olmadığından şer'î bir hüküm değildir. O, akıl ile yapılan bir istidlâldir. Bu nedenle mefhûm-i muhâlefet, Hanefîlere göre fâsid bir istidlâl yöntemidir.¹³

Şafîî usulcülere göre mantûk ve mefhum şeklinde lafzın iki çeşit delâleti vardır:

a. Mantûk: Lafzın kelamda zikredilenin (mantûk) hükmüne delâlet etmesidir.

⁹ Emir Padişah, *Teyşîrû't-Taħrîr*, 1/ 83.

¹⁰ Emir Padişah, *Teyşîrû't-Taħrîr*, 1/84-85.

¹¹ Emir Padişah, *Teyşîrû't-Taħrîr*, 1/85.

¹² Emir Padişah, *Teyşîrû't-Taħrîr*, 1/85.

¹³ Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 1/460-461.

b. Mefhum: Lafzın kelimada zikredilmeyenin (meskût anı) hükmüne delâlet etmesidir. Mantûk da kendi içerisinde sarıh mantûk ve gayri sarıh mantûk şeklinde iki kısma ayrılır.

Sarıh mantûk, lafzın vazolunduğu manaya mutabakat veya tazammun yoluyla delâletidir. Şafiîlerin bu delâlet şekli Hanefîlerde ibarenin delâletine karşılık gelir. *Gayri sarıh mantûk* ise lafzın vazolunduğu manaya iltizam yoluyla delâletidir. Bu delâlet şekli de iktizâ, işaret ve ima kısımlarına ayrılır. Gayri sarıh mantûk delâletinde mana lafızda kastedilmişse ima ve iktizâ, mana lafızda kastedilmemişse işaret diye isimlendirilir. Şafiîlerdeki bu delâlet şekli Hanefîlerdeki işaretin delâleti ve iktizânın delâletine karşılık gelir.¹⁴ Şafiî usulcülere göre mefhum, mefhûm-i muvâfakat ve mefhûm-i muhâlefet şeklinde iki kısma ayrılır.

Mefhûm-i muvâfakat: Kelimada zikredilmeyenin (meskût anı) hükmünün kelimada zikredilene (mantûk) uygun olmasıdır. Bu delâlet türüne fahve'l-hitâb veya lahnü'l-hitâb da denir. Şafiîlerdeki bu delâlet şekli, Hanefîlerdeki nassın delâletine karşılık gelir.¹⁵

Mefhûm-i muhâlefet: Kelimada zikredilene (mantûk) ait hükmün tersinin/ zıddının, kelimada zikredilmeyen (meskût anı) için geçerli olmasıdır.¹⁶ Bu delâlet türüne delîlü'l-hitâb da denir.¹⁷ Hanefîler, mefhûm-i muhâlefeti “el-mahsûs bi'z-zikr” olarak ifade ederler.¹⁸ Mefhûm-i muhâlefet kavramı günümüz medeni hukukunda da kullanılır. Bu kavram günümüz medeni hukukunda aksi ile kanıt (karşıt kavram/ters kavram/zıt kavram/aksinden istidlâl) şeklinde ifade edilir.¹⁹ Mefhum-i muhâlefetin delil olarak kabul edilip edilemeyeceği hususu Hanefîler ile

¹⁴ Emir Padişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, 1/91-94; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, 1/449-450; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, 1.Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 2/373.

¹⁵ Emir Padişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, 1/94; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/373; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, 1/450-451; Teftâzânî, *Telvîh*, 1/265-266.

¹⁶ Emir Padişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, 1/98; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/373; Teftâzânî, *Telvîh*, 1/265-266; Mehmet Ali Yargı, “İmâm Mâtürîdî'nin Ayetlerden ve Hadislerden Ters Anlam (Mefhûmü'l-Muhâlefe) Çıkarılmasına Yaklaşımı”, *İmâm Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 357.

¹⁷ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/373; Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî, *Mîzânü'l-usûl fî netâicü'l-ukûl*, thk. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî, (Mekke: Câmî'atü Ümmî'l-Kura, 1984), 1/590.

¹⁸ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/373.

¹⁹ Yakup Kara, “İbn Hazm'ın Mefhûm-ı Muhâlefeti Eleştirisi Bağlamında Bir İnceleme”, *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – IV*, (İstanbul: y.y., 2015), 337.

Şâfiîler arasında ihtilaflı hususlardan biridir. Şimdi bu hususla alakalı görüşlere kısaca temas edelim.

1. Mefhûm-i Muhâlefeti Kabul Edenler

Mefhûm-i muhâlefeti kabul edenlere göre mefhûm-i muhâlefet, hem Şâri'in sözlerinde hem de insanların sözlerinde delildir. Bununla birlikte bazı müteahhirûn dönemi Şafiî fakihlere göre mefhûm-i muhâlefet, sadece Şâri'in sözlerinde delil kabul edilirken insanların sözlerinde delil kabul edilmez.²⁰

Mefhûm-i muhâlefeti delil olarak kabul edenlere göre bunun gereği ile amel edilebilmesi için genel olarak *nassta zikredilen kaydın bu kaydın olmadığı yerde hükmün de olmadığını gösterme dışında başka bir amacının olmaması gerekir* şartı ileri sürülür. Aksi halde onlara göre de mefhûm-i muhâlefetle amel edilemez.²¹ Mefhûm-i muhâlefeti kabul edenlere göre bununla amel edilebilmesi için ayrıca şu şartların mevcut olması gerekir:

1. Nasta zikredilen kayıt, yaygın bir durumu yani âdet haline gelmiş bir durumu ifade etmemelidir. Örneğin “*وَرَبَائِبِكُمُ اللَّيْ فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّي تَخَلَّتُمْ بِهِنَّ*”²² ayet-i kerimesinde ifade edildiği üzere üvey kızların üvey babalarının evlerinde bulunmaları yaygın bir durumdur. Genelde üvey kızlar üvey babalarının evinde oldukları için ayette bu kayıt zikredilmiştir. Ayetteki bu kaydın mefhûm-i muhâlefeti esas alınarak; üvey kızlar üvey babalarının evinde değilse üvey babalarıyla evlenebilirler anlamı çıkarılamaz.²³

2. Nasta zikredilen kayıt, sorunun cevabında veya bir hadisenin hükmünü beyan amacıyla getirilmiş olmamalıdır.²⁴

3. Muhatabın kelimadaki kayıtlarla ilgili hükmü bilmediği düşünülerek bu amaçla kaydın zikredilmiş olmaması gerekir.²⁵

4. Nastaki kayıt, kaydın olmadığı yerlerde hükmü nefyetme dışında teşvik, tehdit veya nimetleri hatırlatma vb. amaçlarla getirilmiş olmamalıdır.²⁶

²⁰ Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdir b. Abdillâh ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*, nşr. Abdülkadir Abdullah el-Ânî, 2.Baskı, (Kuveyt: Vezaretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1992), 4/15.

²¹ Teftâzânî, *Telvîh*, 1/266; Leknevî, *Fevâtilihü'r-rahamût*, 1/451

²² Nisâ 4/23.

²³ Emir Padişah, *Teysirü't-Tahrîr*, 1/99; Leknevî, *Fevâtilihü'r-rahamût*, 1/451; Sadrüşşerîa, *Tavzih (Telvîh Şerhu't-Tavzîh ile)*, 1/267.

²⁴ Muzafferüddîn İbnü's-Sââtî, *el-Bedî'*, thk. Sa'd b. Garîr b. Mehdî es-Sülemi, (Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kura, 1985), 2/554; Leknevî, *Fevâtilihü'r-rahamût*, 1/451.

²⁵ İbnü's-Sââtî, *el-Bedî'*, 2/554.

5. Nassın hükmü müşkül olup da bu müşkülü kaldırmak için özellikle o kayıt getirilmiş olmamalıdır.²⁷

6. Nastaki hükmün, meskût anhın hükmü ile teâruz ettiğine dair delil olmamalıdır. Nastaki hükmün meskût anhın hükmü ile teâruz ettiğine dair delil bulunursa, bu durumda nassın hükmü tercih edilir.²⁸ Nasta zikredilen kayıt, yukarıda zikredilen amaçlarla getirilmişse kaydın olmadığı yerlerde kaydın mefhûm-i muhâlifesi esas alınarak meskût anhın hükmü nefyedilemez. Kayıt, yukarıda zikredilen amaçlarla getirilmemişse bu durumda kaydın olmadığı yerlerde kaydın mefhûm-i muhâlifesi esas alınarak meskût anhın hükmü nefyedilir.²⁹

2. Mefhûm-i Muhâlefeti Reddedenler

Hanefî usulcüler prensip olarak mefhûm-i muhâlefeti sahih bir istidlâl yöntemi olarak kabul etmezler.³⁰ Cessâs (ö. 370/981), mefhûm-i muhâlefeti “el-mahsûs bi’z-zikr” olarak ifade eder. Cessâs’a göre “el-mahsûs bi’z-zikr” olarak ifade edilen durumun hükmü sadece kendisi için geçerlidir. Kendisinin dışındakilerin hükmünün bu hükmün hilafına olduğuna dair lügavî veya şer’î bir delil bulunmamaktadır.³¹ Nas, zikredildiği yerde hükmü ispat eder, diğer yerlerde mevcut hükmün hilafına delâlet etmez.³²

Cessâs, mefhûm türlerinden mefhûm-i sıfat, mefhûm-i şart ve mefhûm-i adedi inceler ve bunların hüccet olmadığını ifade eder.³³ Cessâs, hocası Kerhî’nin (ö. 340/952) Hanefî âlimlerinin ve Ebû Yûsuf’un (ö. 182/798) aynı görüşte olduğunu belirtir.³⁴ Semerkandî (ö. 539/1144), Kerhî’nin mefhûm-i lakap hariç diğer mefhûm türlerini kabul ettiğini belirtir.³⁵ İbn Emîru Hâc (ö. 879/1474), Kerhî’ye nispet edilen bu görüşün hem Cessâs’ın hem de Hanefî mezhebinin görüşüne aykırı olduğunu, Cessâs’ın, hocası Kerhî’nin görüşünü kendisinden sonraki Hanefî âlimlerinden

²⁶ Abdülbâsîd Kavâdir, *Mefhumü’l-muhâlefe ve eseruhu fi’l-ihtilâfi’l-fikhiyyi*, 1.Baskı (ys: Dâru’t-tunusiyye, 2014), 63.

²⁷ Abdülbâsîd Kavâdir, *Mefhumü’l-muhâlefe ve eseruhu fi’l-ihtilâfi’l-fikhiyyi*, 64.

²⁸ Abdülbâsîd Kavâdir, *Mefhumü’l-muhâlefe ve eseruhu fi’l-ihtilâfi’l-fikhiyyi*, 65.

²⁹ Sadrüşşerîa, *Tavzih (Telvîh Şerhu’t-Tavzih ile)*, 1/270.

³⁰ Emir Padişah, *Teyşîrû’t-Tahrîr*, 1/101; Semerkandî, *Mîzânu’l-usûl*, 1/589; İbnü’s-Sââtî, *el-Bedî’*, 2/551.

³¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî, 2.Baskı, (Kûveyt: Vüzâratü’l-Evkâf, 1994), 1/291.

³² Semerkandî, *Mîzânu’l-usûl*, 1/589.

³³ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, 1/290-293.

³⁴ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, 1/292.

³⁵ Semerkandî, *Mîzânu’l-usûl*, 1/589.

daha iyi bileceğini ve bu nedenle Cessâs'ın açıklamalarının esas alınması gerektiğini belirtir.³⁶ Hanefî kaynaklarında her ne kadar Kerhî'nin mefhûm-i şartı kabul ettiği ifade edilse de mefhûm-i lakap hariç diğer mefhûm türlerini kabul ettiği yönünde bir açıklama bulunmamaktadır. Nitekim Üsmendî (ö. 552/1157 ?) hem kendisinin hem de Kerhî'nin mefhûm-i şartı hüccet kabul ettiğini ifade eder.³⁷

Diğer Hanefî kaynaklarında Kerhî'nin mefhûm-i lakap hariç diğer mefhûm türlerini kabul ettiği yönünde bir ifadenin bulunmaması, Kerhî'ye yapılan bu nispetin doğru olmadığını gösterir. Ayrıca bu iki âlimin mefhûm-i şartı hüccet kabul etmelerinden Hanefî mezhebinin mefhûm-i şart ile amel ettiği sonucu da çıkarılamaz. Zira Hanefî âlimlerinin neredeyse tamamına göre mefhûm-i şart hüccet değildir.

Hanefî usulcülere göre meskût anhın hükmünün mantûkun hükmünün hilafına olmasının delili mefhûm-i muhâlefet değil, aksine aslî yokluk/adem-i aslî, istishâb veya meskût anh ile ilgili diğer delillerdir. Meskût anhın hükmü, nassın hükmü zikredilmeden önceki aslî hükümdür. Mantûkun hükmü zikredilince mantûkun hükmü aslî hükümden çıkarılmış olur. Mantûkun dışındakilerin hükmü ise aslî hüküm üzerine yani mantûkun hükmü zikredilmeden önceki hüküm üzerine kalır.³⁸ Örneğin "sâime olan koyunlarda zekât vardır"³⁹ hadisi, mefhûm-i muhâlifî ile ma'lûfede zekâtın vacip olmadığına delalet eder. Hanefîlerde ise ma'lûfede yani yemle beslenen hayvanlarda zekâtın vacip olmamasının delili, asla rücu etmektir. Yani bu hadisten önce asıl olan, mutlak olarak koyunlara zekâtın vacip olmamasıdır. Sâimedede (meralarda beslenen hayvanlarda) zekâtın vacip olması nas ile, ma'lûfede zekâtın vacip olmaması ise istishâb ile sabit olmuştur.⁴⁰

³⁶ İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, 1.Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 1/153-154.

³⁷ Muhammed b. Abdilhamîd el-Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*, thk. Muhammed Zekî Abdülber, 1.Baskı, (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1992), 120; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/397; Emir Padişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, 1/100-101.

³⁸ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/ 313; Emir Padişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, 1/101.

³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, tah. Mahmud Muhammed Nassar, 7.Baskı, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013), "Zekât", 39.

⁴⁰ Muhammed Hasan 'İvaz, "Mefhumü'l-muhâlefe ve eseruhu fi ihtilafî'l-fukaha", *Mecelletü'l-câmi'ati Dimaşk li'l-ulumi'l-iktisadiyye ve'l-kanuniyye*, sy. 1, Dimaşk, (2008): 592; Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*, 134.

Hanefîlerin de dâhil olduğu cumhura göre mefhûm-i lakap ile amel edilmez.⁴¹ Başta Ebü'l-Usr Pezdevî (ö. 482/1089), Serahsî (ö. 483/1090?) ve İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) olmak üzere Hanefî usulcüler mefhûm-i aded ile amel edilmeyeceğini ifade ederler.⁴² Cessâs, hüccet olmadığını ifade ettiği mefhûm-i adedin birçok hocası tarafından hüccet kabul edildiğini açıklar.⁴³ Cessâs'ın ifadesine göre bu Hanefî âlimler, Hz. Peygamberin “Çaylak, yılan, akrep, fare ve kuduz köpek (beş fevâsık) Harem ve Hil'de öldürülür”⁴⁴ hadisinin, beş hayvanın dışındakilerin öldürülmesinin caiz olmadığına delâlet ettiğini savunmuşlardır. Aynı âlimler, Hz. Peygamberin “İki meyte ve iki kan bana helâl kılındı”⁴⁵ hadisinin, iki meyte ve iki kan dışındakilerin helâl olmadığına delâlet ettiğini savunmuşlardır. Bu istidlâller bu âlimlerin mefhûm-i aded ile amel ettiklerine işaret eder. Cessâs, Muhammed b. Şücâ' es-Selcî'nin (ö. 266/880) mefhûm-i aded ile amel ettiğini belirtir.⁴⁶ Siğnâkî (ö. 714/1314), Muhammed b. Şücâ' es-Selcî'nin mefhûm-i aded ile amel ettiğini naklederken Hâfızüddîn Nesefî (ö. 710/1310), Ebû Mutî' el-Belhî'nin (ö. 199/814) Leknevî de (ö. 1285/1868) Tahâvî'nin (ö. 321/933) mefhûm-i aded ile amel ettiğini nakletmiştir.⁴⁷ Mergînânî'nin (v.593/1197), *Hidâye* adlı eserinde bazı meselelerde mefhûm-i aded ile istidlâlde bulunduğu iddia edilerek Hanefî usulcülerin mefhûm-i aded ile amel ettikleri iddia edilmiştir.⁴⁸ Ahîzâde Abdülhalim Efendi (ö. 1285/1868), mefhûm-i muhâlefet ile ilgili yazdığı risalesinde; Mergînânî'nin açık bir şekilde olmasa da mefhûm-i aded ile istidlâlde meylettiğini belirtir.⁴⁹

Cessâs'ın isimlerini zikretmeksizin mefhûm-i aded ile amel ettiklerini ifade ettiği âlimlerin bazısının; Muhammed b. Şücâ' es-Selcî', Ebû Mutî' el-Belhî ve Tahâvî olduğu anlaşılmaktadır. Bu âlimlerin mefhûm-i adedi hüccet kabul

⁴¹ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/373.

⁴² Emir Padişah, *Teyşîrû't-Tahrîr*, 1/101; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmât*, 1/473.

⁴³ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/293.

⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Ahmed Şemsüddîn, 4.Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), “Menasik”, 91.

⁴⁵ İbn Mâce, “Et'ime”, 31.

⁴⁶ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/293-294.

⁴⁷ Hüsâmüddîn Hüseyin b. Ali b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî, *Kitâbü'l-vâfi fi usûli'l-fikh*, thk. Ahmed Muhammed Hamûd el-Yemânî, (Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kura, 1997), 2/382; Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Keşfü'l-esrâr fi Şerhi'l-Menâr*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts), 1/409; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmât*, 1/473.

⁴⁸ Emir Padişah, *Teyşîrû't-Tahrîr*, 1/102; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmât*, 1/473.

⁴⁹ Ahîzâde Abdülhalim Efendi, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, “Risaletün fi mefhumi'l-muhâlefet”, 34 (2015): 97-98. Makalemizin son bölümünde Mergînânî'nin mefhûm-i aded ile amel ettiği yönündeki iddialar ve bu iddialara verilen cevaplara temas edilecektir.

etmelerinden Hanefî mezhebinin mefhûm-i aded ile amel ettiği sonucu çıkarılamaz. Zira Hanefî âlimlerinin neredeyse tamamına göre mefhûm-i aded hüccet değildir.

İbnü's-Sââtî (ö. 694/1295), Üsmendî, Leknevî, Teftâzânî ve Sâdî Çelebi'ye (ö. 945/1539) göre gâye, mefhûm-i muhâlefetin bir çeşidi olarak kabul edilmez. Bu âlimlere göre gâye işaretin delâletidir.⁵⁰ İbnü'l-Hümâm ve Bâbertî'ye (ö. 786/1384) göre gâye, mefhûm-i muhâlefetin bir çeşididir ve bu nedenle mefhûm-i gâye ile amel edilmez.⁵¹ İbnü'l-Hümâm'a göre gâyede hüküm mefhuma göre değil, umum ifade eden diğer şer'î delillere göre verilir.⁵²

Hanefî usulcülerin bir kısmı; gâyenin işaretin delâleti olduğunu beyan etmişler, bir kısmı da mefhûm-i muhâlefeti genellikle lakap, sıfat, şart ve aded çeşitleri üzerinden tenkit ederek mefhûm-i gâyeye temas etmemişlerdir. Bu durum onların da gâyeyi işaretin delâleti olarak kabul ettiklerine bir işaret olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla mefhûm-i gâye ile ilgili bir takım örneklerin, Hanefîlerin mefhûm-i muhâlefet ile amel ettikleri yönünde bir takım iddialara gerekçe gösterilmemesi gerekir.

Hanefîler, Şâri'in sözlerinde mefhûm-i muhâlefetin delil olmadığına ittifak etmekle beraber, insanların sözlerinde delil olup olmadığına ihtilaf etmişlerdir.⁵³ Cessâs'ın *el-Fusûl fi'l-usûl* adlı eserinde zikrettiği bazı meselelerden anlaşıldığı kadarıyla Cessâs'a göre mefhûm-i muhâlefet, hem Şâri'in sözlerinde hem de insanların sözlerinde fâsid bir istidlâldir.⁵⁴

İbnü'l-Hümâm, Serahsî, Sadrüşşerîa (ö. 747/1346) ve Bâbertî mefhûm-i muhâlefetin Şâri'in sözlerinde delil olmadığını ifade ederlerken, insanların sözlerinde geçerli bir delil olduğunu kabul ederler.⁵⁵ İnsanların sözlerinde mefhûm-i muhâlefet ile amel edilir. Zira insanların sözlerinde zikredilen kaydın, bu

⁵⁰ İbnü's-Sââtî, *el-Bedî'*, 2/561; Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*, 125; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 1/472-473; Teftâzânî, *Telvîh*, 2/ 225; Sâdî Çelebi, *Hâşiye 'ale'l-Înâye fi Şerhi'l-Hidâye (Fethu'l-Kadîr ile birlikte)*, thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdi, 1.baskı, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003), 6/271. Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fi mefhumi'l-muhâlefe", 115-116.

⁵¹ Emir Padişah, *Teyşîrû't-Tahrîr*, 1/101; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmud el-Bâbertî, *el-Înâye (Fethu'l-Kadîr ile birlikte)*, thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdi, 1.baskı, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003), 6/ 272; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fi mefhumi'l-muhâlefe", 115-116.

⁵² Emir Padişah, *Teyşîrû't-Tahrîr*, 1/101.

⁵³ Emir Padişah, *Teyşîrû't-Tahrîr*, 1/101.

⁵⁴ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/293, 316-317.

⁵⁵ Emir Padişah, *Teyşîrû't-Tahrîr*, 1/101; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîd*, 4/15; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fi mefhumi'l-muhâlefe", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 125; Bâbertî, *el-Înâye (Fethu'l-Kadîr ile birlikte)*, 2/329.

kayıt olmadığında hükmün de olmadığını gösterme amacı yoksa bu kaydın zikredilmesinin bir faydası olmaz.⁵⁶

3. Mefhûm-i Muhâlefeti Kabul Edenlerin Delilleri

Şafîî usulcüler, mefhûm-i muhâlefet ile amel edilmesi gerektiği ile ilgili şu delilleri zikrederler:

1. Şafîî usulcülere göre mefhûm-i muhâlefetle sabit olan hüküm, şer'î bir hükümdür ve bu hüküm aynı zamanda lafzın delâleti ile sabit olmuştur.⁵⁷ Mefhûm-i muhâlefeti kabul edenlere göre başka bir fayda olmadığı takdirde lafız, mefhûm için vazolunmuştur. Lafız, mefhûm-i muhâlefete delâlet etmektedir.⁵⁸ Bu delile şu şekilde itiraz edilmiştir: Lafzın mefhûm-i muhâlefete delâleti söz konusu değildir. Mefhûm-i muhâlefetin delâleti, başka bir faydanın olmamasına bağlanmıştır. Kelamda zikredilen bir kaydın o kayıt olmadığında hükmün de olmadığını gösterme dışında başka bir faydasının olmadığını ispat etmek mümkün değildir. Özellikle Şâri'in sözlerinde zikredilen bir kaydın birçok amacı olabilir, bu amaçları daraltarak sadece bir amaca indirmek doğru değildir. Dolayısıyla *kelamda zikredilen kayıt, kaydın olmadığı yerde (meskût anh) hükmü nefyetmek için vazolunmuştur* denilemez. Ayrıca kelamda zikredilmeyen kısmın (meskût anh) hükmünü ictehad alanı ya da kıyas alanı olarak değerlendirmek gerekir.⁵⁹

2. Mefhûm-i muhâlefeti kabul edenler şu hadisi delil getirirler: “لَيْ الْوَاجِدُ يُجِلُّ” “عقوبته وعرضه” “Zenginin borcunu geciktirmesi kendisinin cezalandırılmasını ve alacaklının ona namusuna hâlel getirecek şekilde sert konuşmasını helâl kılar.”⁶⁰ Kasım b. Sellam (ö.224/838), Sa'leb (ö.291/904) ve Müberred (ö. 286/900) gibi lügat âlimlerine göre bu hadis, mefhûm-i muhâlefeti ile fakirin borcunu ertelemesinin onun cezalandırılmasını ve alacaklının ona namusuna hâlel getirecek şekilde sert konuşmasını helâl kılmadığına delâlet eder.⁶¹ Hz. Peygamber'den bu konuyla ilgili rivayet edilen diğer bir hadis de şudur: “مَطَّلُ الْغَنِيِّ ظَلَمٌ” “Zenginin borcunu ertelemesi

⁵⁶ Ahîzâde Abdülhalim Efendi, “Risaletün fi mefhumi'l-muhâlefe”, 127.

⁵⁷ Emir Padişah, *Teysîrû't-Tahrîr*, 1/118-119, 122; Tefâtânî, *Telvîh*, 1/276.

⁵⁸ Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, 1/451.

⁵⁹ Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, 1/451-452.

⁶⁰ Buhârî, “İstikrâz”, 13.

⁶¹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/305-306; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/377-378; Emir Padişah, *Teysîrû't-Tahrîr*, 1/103; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, 1/454.

zulümdür.”⁶² Yine aynı âlimlere göre bu hadis, mefhûm-i muhâlifi ile fakirin borcunu ertelemesinin zulüm olmadığına delâlet eder.⁶³

Şafiî'nin (ö. 204/820) mefhûm-i muhâlefet ile amel ettiği birçok kişi tarafından rivayet edilmiştir. Şafiî de diğerleri gibi lügat âlimidir, bu âlimler ictihad yapmadan sadece dile dayanarak mefhûm-i muhâlefet ile amel etmişlerdir.⁶⁴ Bu istidlâlê şöyle itiraz edilmiştir: Ahfeş (ö. 177/793) ve İmam Muhammed'in (ö. 189/805) kendilerinin mefhûm-i muhâlefetle amel etmedikleri rivayet edilmiştir.⁶⁵ Ayrıca cüz'î misallerden küllî kaidelere gidilemez. Yukarıda zikredilen hadislerde fakirle ilgili mantûkun hükmünün hilafına hüküm verilmesinin sebebi, belki de hadiste zikredilen zenginlik vasfının illet olarak değerlendirilmesi olabilir. Ukubetin ve zulmün illeti zenginlik olabilir. Bu durumda illet yoksa hüküm de olmaz. Bu şekilde sadece dile dayanarak hüküm verildiği iddiası da geçersiz olur.⁶⁶

3. Mefhûm-u muhâlefeti kabul edenler şu ayeti de delil olarak getirirler:

"إِسْتَعْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ" "Onlar için ister bağışlanma dile, ister dileme (fark etmez.) Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir.”⁶⁷ Hz. Peygamber, Abdullah b. Übey b. Selûl'ün cenaze namazını kıldırmak istediğinde Hz. Ömer buna karşı çıkmış ve bunun üzerine Hz. Peygamber "Rabbim beni muhayyer kıldı, yetmişden daha fazla istiğfarda bulunacağım" demiştir. Mefhûm-i muhâlefeti kabul edenlere göre Hz. Peygamber'in bu sözü mefhûm-i aded ile amel edildiğine işaret olarak kabul edilmektedir. Zira mefhûm-i muhâlefeti kabul edenlere göre Hz. Peygamber, ayette zikredilen sayıdan fazla istiğfarda bulunmanın hükmünün mağfiret olduğunu anlamasa bu sözü söylemezdi. Bu istidlâlê şöyle itiraz edilmiştir: Ayette yetmiş sayısının zikredilmesi mağfiretin olmamasının bu sayıyla kayıtlanması anlamında değildir, burada amaç mübalağadır, kesinlikle mağfiretin olmayacağını beyandır. Abdullah b. Übey b. Selûl'ün oğlu babasının hastalığında Hz. Peygamber'den babası için istiğfarda bulunmasını istemiş, Hz. Peygamber istiğfarda bulununca bu ayet inmiştir. Bu ayet inince Hz. Peygamber, Abdullah b. Übey b. Selûl'ün oğlunu

⁶² Buhârî, "İstikrâz", 12.

⁶³ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/305-306; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/377-378; Emir Padişah, *Teyşîrü't-Taḥrîr*, 1/103; Leknevî, *Fevâtiḥu'r-rahamût*, 1/454.

⁶⁴ Emir Padişah, *Teyşîrü't-Taḥrîr*, 1/103; Leknevî, *Fevâtiḥu'r-rahamût*, 1/454.

⁶⁵ Emir Padişah, *Teyşîrü't-Taḥrîr*, 1/103; Leknevî, *Fevâtiḥu'r-rahamût*, 1/455.

⁶⁶ Leknevî, *Fevâtiḥu'r-rahamût*, 1/454.

⁶⁷ Tevbe 9/80.

ve akrabalarını teskin etmek için “yetmişten daha fazla istiğfarda bulunacağını” söylemiştir.⁶⁸ Ayrıca bu rivayette zikredilen “Rabbim beni muhayyer kıldı, yetmişten daha fazla istiğfarda bulunacağım” sözü batıldır. Zira Hz. Peygamberin Müslüman olmayan birisi için istiğfarda bulunması düşünülemez.⁶⁹

3. Kelamda sıfat, şart, gâye, lakap vb. kayıtların zikredilmesi, kayıt olmadığına hükümün de olmadığına delâlet etmiyorsa bu kayıtların zikredilmesinin bir faydası olmaz. Böyle bir durum belîğ kişilerin kelamında caiz olmadığı gibi, Şâri’in kelamında evleviyetle caiz değildir.⁷⁰ Cüveynî’nin (ö. 478/1085) ifadesine göre Şafiî’nin mefhûm-i muhâlefetin hücciyeti hususunda dayandığı temel gerekçe burada zikredilen bu aklî gerekçedir.⁷¹ Bu istidlâl şöyle itiraz edilmiştir: Vaz’ ile yani lafzın delâleti ile ilgili konuların ispatı akıl ile değil naklî delil ile yapılmalıdır.⁷² Böyle bir istidlâl Kitap ve Sünnetten şer’î hüküm istinbat etmek için yeterli değildir.⁷³ Şafiî usulcülere göre meskût anın hükmünün mantûkun hükmünün hilafına olması mantûkun lafzî delâleti ile olur. Halbuki meskût anın hükmünün mantûkun hükmünün hilafına olmasının; adem-i aslî, istishâb ya da meskût an ile ilgili diğer delillerin delâleti ile olma ihtimali de vardır. Bu sayılan ihtimallerden hiçbirisinin tercih noktasında diğerlerine üstünlüğü yoktur. Durum böyle iken meskût anın hükmünün mantûkun hükmünün hilafına olmasının mantûkun lafzî delâleti ile olduğu söylenemez. Ayrıca meskût anın hükmünün mantûkun hükmünün hilafına olduğu uygulamalara bakıldığında bu durumun adem-i aslî ve istishâb kuralına uygun olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴ Zira meskût anın hükmü, mantûkun hükmü zikredilmeden önceki aslî hükümdür. Mantûkun hükmü zikredilince mantûkun hükmü aslî hükümden çıkarılmış olur, mantûkun dışındakilerin hükmü ise aslî hüküm üzerine yani mantûkun hükmü zikredilmeden önceki hüküm üzerine

⁶⁸ Emir Padişah, *Teyşîrû’t-Tahrîr*, 1/111-112; Leknevî, *Fevâtihu’r-rahamût*, 1/458-459.

⁶⁹ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, 1/308.

⁷⁰ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr* 2/378; Emir Padişah, *Teyşîrû’t-Tahrîr*, 1/105; Leknevî, *Fevâtihu’r-rahamût*, 1/456; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, 1/255.

⁷¹ Davut İltaş, *Fıkıh Usulünde Mütakellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 286.

⁷² Emir Padişah, *Teyşîrû’t-Tahrîr*, 1/105.

⁷³ Leknevî, *Fevâtihu’r-rahamût*, 1/456.

⁷⁴ Emir Padişah, *Teyşîrû’t-Tahrîr*, 1/106-107; Leknevî, *Fevâtihu’r-rahamût*, 1/457.

kalır.⁷⁵ Bu nedenle meskût anın hükmünün mantûkun hükmünün hilafına olmasının mantûkun delâleti ile olduğuna dair başka delillerin olması gerekir.⁷⁶

4. Mefhûm-i Muhâlefeti Reddedenlerin Delilleri

Hanefî usulcüler mefhûm-i muhâlefet ile amel edilmemesi gerektiği ile ilgili şu delilleri zikrederler:

1. Nas, sadece kelimada zikredilen kaydın hükmüne delâlet eder. Kaydın zikredilmediği yerlerde bu hükmü ispat etmediği gibi, bu hükmün hilafına da delâlet etmez.⁷⁷

2. Nas, sadece kelimada zikredilen kaydın hükmüne delâlet eder. Kaydın zikredilmediği yerlerde bu hükmün zıddının/tersinin geçerli olduğu akılla bilinemez. Çünkü vaz' ile ilgili konular akıl ile ispat edilemez. Vaz' ile ilgili konular dilcilerden mütevâtir yollarla gelen nakille ispat edilebilir. Böyle bir vaz'î delâletin olduğuna dair mütevâtir bir nakil yoktur. Zira böyle bir delâletin olduğuna dair mütevâtir bir nakil olsaydı mefhûm-i muhâlefeti reddeden dilcilerin olmaması gerekirdi. Bu şekildeki bir delâlet zan ifade ettiği için haber-i vâhid ile sabit olmaz.⁷⁸ Hanefî usulcüler tarafından zikredilen bu gerekçe daha önce mefhûm-i muhâlefeti kabul etmeyen Bâkılânî (ö. 403/1013) tarafından zikredilmiştir.⁷⁹

3. Nastaki kayıt, sadece kaydın olmadığı yerlerde hükmü nefyetme amacıyla zikredilmiştir denilemez. Zira nasta zikredilen kaydın getirilmesinin söz konusu sebep dışında birçok sebebi olabilir. Nasta zikredilen kaydın sadece bu amaç için zikredildiği kesin bir ifadeyle iddia edilemez.⁸⁰

4. Hanefî usulcüler, kelimada zikredilmeyen kısmın (meskût an) hükmünün, mantûkun mefhûm-i muhâlefeti ile sabit olmadığını kabul ederler. Eğer bu şekilde hüküm verilirse ictihadın sahası daraltılmış olur. Dolayısıyla kelimada

⁷⁵ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/313.

⁷⁶ Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 1/457.

⁷⁷ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/375.

⁷⁸ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/ 378; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 1/452-453; Abdülbâsîd Kavâdir, *Mefhûmü'l-muhâlefe ve eseruhu fi'lihtilâfi'l-fikhiyyi*, 49-50.

⁷⁹ Taha Nas, *Fıkıh Usûlünde Mefhûmun Delâleti İle İlgili Kavramların Gelişimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 187, 191-192.

⁸⁰ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/ 378; Semerkandî, *Mîzânu'l-usûl*, 1/592; Sadrüşşerîa, *Tavzih (Telvîh Şerhu't-Tavzih* ile), 1/270-271; Teftâzânî, *Telvîh*, 1/272.

zikredilmeyen kısmın (meskût anı) hükmü ictihad alanı olarak değerlendirilmelidir.⁸¹

5. Nastaki kayıt, kaydın olmadığı yerlerde hükmün hilafına delâlet etseydi kıyas yapma imkânı ortadan kalkardı. Mefhûm-i muhâlefet, nassın ta'lîlini yani nassın hükmünün illette kendisine ortak olana ta'diye edilmesini engeller. Zira mefhûm-i muhâlefetin kabul edilmesi durumunda kelimada zikredilmeyen kısım (meskût anı), nassın mefhûm-i muhâlifi ile nefyedilmiş ve hükmü nas ile sabit olmuş olur. Bu durumda kelimada zikredilmeyen kısma (meskût anı) illette ortak olduğu aslın hükmü kıyas edilemez. Zira fer'in hükmü zaten nas ile sabit olduğundan, bu kıyas nas mukabilinde bir kıyas olacağından caiz olmaz. Bu şekilde mefhûm-i muhâlefetin kabul edilmesi nassın ta'lîlini ve kıyası engellemiş olur.⁸² Her ne kadar bazı son dönem araştırmacılar, mefhûm-i muhâlefetin kabul edilmesi durumunda kıyasın ortadan kalkacağı şeklindeki gerekçenin sadece mefhûm-i lakap için geçerli olduğunu iddia etseler de aynı gerekçenin mefhûmun diğer çeşitleri için geçerli olmayacağını kesin bir şekilde ispatlamak zordur.⁸³

Hanefî usulcüler, mefhûm-i muhâlefetin sahih bir istidlâl yöntemi olmadığına dair birçok delil zikretmişlerdir. Kanaatimize göre Hanefî usulcülerin bu tavırlarının temel nedeni, bu delâletin dilin delâleti ile olmamasıdır. Bu delâlet bir nevi meskûtun delâletidir. Hanefî usulcüler, söylenmemiş olanın söylenmiş gibi kabul edilerek şer'î meselelerde hüccet olarak kullanılmasına karşı çıkarlar. Bu delâlet türünü kabul edenlerin, bu delâletin dilin delâleti ile olduğunu ifade ettikleri düşünüldüğünde bunu ispatlayacak başka delillerin olması gerekir.

Hanefî usulcülerin, mefhûm-i muhâlefeti sahih bir istidlâl yöntemi olarak kabul etmemelerinin diğer önemli bir gerekçesi de bu maddede zikredilmiş olduğu üzere mefhûm-i muhâlefet ve kıyas çatışmasıdır. Çünkü mefhûm-i muhâlefet, hükmü belirli bir alana sınırlarken; kıyas, hükmü benzer meselelere taşıyarak hükmün alanını genişletir. Hanefîler, nassın hükmünü illette kendisine ortak olana taşıma eğiliminde olduklarından mefhûm-i muhâlefeti sahih bir istidlâl yöntemi kabul etmemişlerdir.⁸⁴

⁸¹ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/379; Leknevî, *Fevâitihü'r-rahamût*, 1/457.

⁸² Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/375; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/ 255-256; Semerkandî, *Mizânu'l-usûl*, 1/ 592; Teftâzânî, *Telvîh*, 1/267.

⁸³ Taha Nas, "Mefhûmu'l-Muhâlefenin Delâlet", *Usûl İslâm Araştırmaları*, 14 (2010): 141-142.

⁸⁴ Osman Gûman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi (el-İsnevî Örneği)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 179.

6. Hanefî usulcülerin ifadesine göre mefhûm-i muhâlefet ile amel edilecek olursa, bu durum şer'î naslarda fâsid anlamların çıkmasına yol açar. Bu durumla ilgili şu örnekleri zikredebiliriz:

1. “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ.” Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”⁸⁵ Bu ayetin mefhûm-i muhâlifî ile amel edilecek olursa faizin az olanının haram olmaması gibi fâsid bir mana ortaya çıkar. Hâlbuki “وَحَرَّمَ الرِّبَا”⁸⁶ ayeti faizin azını da çoğunu da yasaklamıştır.⁸⁷

2. “Ey Peygamber! Biz sana mehirlerini verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunan kadınları; seninle beraber hicret eden, amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını sana helâl kıldık.”⁸⁸ Bu ayetin mefhûm-i muhâlifî ile amel edilecek olursa Hz. Peygamberle hicret etmeyen kadınların Hz. Peygamber'e haram oldukları şeklinde fâsid bir mana ortaya çıkar.⁸⁹

3. “وَلَا تُكْرَهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا.” “Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek için iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın.”⁹⁰ Bu ayetin mefhûm-i muhâlifî ile amel edilecek olursa, cariyeler iffetli olmayı istemezlerse zinaya zorlanabilirler anlamı çıkar ki bu fasittir.⁹¹

4. “فَإِذَا أَحْصِينَ فَإِنَّ آتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفٌ مَّا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ.” “Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır.”⁹² Bu ayetin mefhûm-i muhâlifî ile amel edilecek olursa cariyeye muhsan değilse zina işlediğinde had uygulanmayacağı anlamı çıkar ki, bu fasittir. Zira cariyeye muhsan olmasa da zina işlediğinde had gerekir.⁹³

⁸⁵ Âli İmran 3/130.

⁸⁶ Bakara 2/275.

⁸⁷ Emir Padişah, *Teyşîrû't-Tahrîr*, 1/ 117; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 1/453.

⁸⁸ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ الَّتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا آفَاءَ اللَّهِ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ خَالَكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ الَّتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ Ahzâb 33/ 50.

⁸⁹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/258.

⁹⁰ Nûr 24/33.

⁹¹ Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, 1/591.

⁹² Nisa 4/25.

⁹³ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/262.

5. "مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ذَلِكَ الدَّيْنُ الْقَيْمُ" "Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allah'ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin."⁹⁴ Bu ayetin mefhûm-i muhâlefî ile amel edilecek olursa haram ayların dışında zulmetmede bir sakınca olmadığı anlamı çıkar ki bu fasittir.⁹⁵

5. Mefhûm-i Muhâlefet Türleri

A. Mefhûm-i Lakap

Kelamda özel bir isim için bir hükmün sabit olması ve bu ismin zikredilmediği yerlerde bu hükmün de olmadığına delâlet etmesidir. Hanefîlerin de dâhil olduğu cumhura göre mefhûm-i lakap ile amel edilmez. Mefhûm-i lakap, mefhûm-i muhâlefeti kabul edenlerin çoğunluğu tarafından makbul olmayan bir mefhum türüdür.⁹⁶ Mefhûm-i lakabı kabul edenler mefhûm-i sıfatla bir farkı olmadığından hareketle kabul ederler.⁹⁷ Mefhûm-i lakabı kabul edenlere göre kelamda zikredilen isim, isim olmadığına hükmün de olmadığına delâlet etmiyorsa, kelamda bu ismin zikredilmesinin bir faydası olmaz. Böyle bir durum Şâri'in kelamında caiz değildir.⁹⁸

Cumhura göre mefhûm-i lakabın kabul edilmesi, şer'î naslarda fâsid anlamların çıkmasına yol açar. Örneğin "محمد رسول الله" sözünde mefhûm-i lakaba göre amel edildiği takdirde Hz. Muhammed'in dışındaki peygamberlerin inkâr edilmesine yol açar. "فلان موجود" sözünde mefhûm-i lakaba göre amel edildiği takdirde Allah'ın varlığının inkâr edilmesine yol açar.⁹⁹ Mefhûm-i lakabın reddi ile ilgili zikredilen diğer bir örnek de şudur:

Hiz. Peygamber, altı sınıf malda fazlalık faizini (ribe'l-fadl) haram kılmıştır.¹⁰⁰ Âlimler, kıyas yoluyla altı sınıf malın benzerlerinde de fazlalık faizinin (ribe'l-fadl) haram olduğunu beyan etmişlerdir. Bu şekilde bu hadiste mefhûm-i lakap ile amel edilmediği takdirde kıyas yapılabilmektedir. Eğer bu hadiste mefhûm-i lakap ile amel edilecek olursa, kıyas yapılamaz. Zira hadis, altı sınıf malda fazlalık faizini

⁹⁴ Tevbe 9/36.

⁹⁵ Semerkandî, *Mizânu'l-usûl*, 1/590-591.

⁹⁶ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/373; Emir Padişah, *Teysîrû't-Tahrîr*, 1/101; Leknevî, *Fevâtilihü'r-rahamût*, 1/473; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/255; Sadrüşşeria, *Tavzih (Telvîh Şerhu't-Tavzih* ile), 1/268.

⁹⁷ Abdülbâsîd Kavâdir, *Mefhumü'l-muhâlefe ve eseruhu fi'lihtilafî'l-fikhiyyi*, 87.

⁹⁸ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/373; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/255.

⁹⁹ Emir Padişah, *Teysîrû't-Tahrîr*, 1/131; Leknevî, *Fevâtilihü'r-rahamût*, 1/473; Sadrüşşeria, *Tavzih (Telvîh Şerhu't-Tavzih* ile), 1/268; Teftâzânî, *Telvîh*, 1/266-267.

¹⁰⁰ Konuyla ilgili hadis için bkz. Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac, *el-Câmi'u's-sahih*, 6.Baskı, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2011), "Müsâkât", 1587.

(ribe'l-fadl) haram kılmıştır. Bu hadisin mefhûm-i muhâlifi ile amel edilecek olursa altı sınıf malın dışındakilerde fazlalık faizi (ribe'l-fadl) helâl kılınmış olur ve hüküm verilmiş olur. Bu durumda altı sınıf malın dışındakilere kıyas yapma engellenmiş olur.¹⁰¹

B. Mefhûm-i Sıfat

Vasıf ile kayıtlanmış lafzın vasıf olmadığına hükümün de olmadığına delâlet etmesidir.¹⁰² İçlerinde Şâfiî, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin (324/935-36) bulunduğu âlimlerin çoğunluğuna göre mefhûm-i sıfatla amel edilir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Cüveynî, Gazzâlî (ö. 505/1111), İbn Süreyc (ö. 306/918) ve Mu'tezile mefhûm-i sıfatı reddeder.¹⁰³ Mefhûm-i sıfatı kabul edenler şu delilleri zikrederler:

1. Vasıf ile kayıtlanmış lafzın vasıf olmadığına, hükümün de olmadığına delâlet etmemesi durumunda vasfın zikredilmesinin bir faydası olmaz. Böyle bir durum belîğ kişilerin kelimasında caiz olmadığı gibi, Şâri'in kelimasında da caiz değildir.¹⁰⁴

2. Vasıf, şart mesabesindedir. Bir başka deyişle, şayet o şart gelmemiş olsaydı, hüküm o an gerçekleşirdi. Şart, hükümün o an gerçekleşmesini engelleyerek hükümü kendisinin meydana geleceği zamana kadar geciktirir. Vasıf da aynı şekilde şayet gelmemiş olsaydı hüküm o an gerçekleşirdi. Vasıf hükümün o an gerçekleşmesini engelleyerek hükümü kendisinin meydana geleceği zamana kadar geciktirir.¹⁰⁵ Vasıf şart manası içerir, vasıf olmadığına hüküm sabit olmaz, vasıf zikredilmeseydi o vasıf bulunmadan hüküm sabit olurdu. Bu durum vasfın şart manasında olduğunu gösterir.¹⁰⁶

Hanefî usulcüler, mefhûm-i sıfat ile amel edilmemesi gerektiği ile alakalı şu delilleri zikrederler:

¹⁰¹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/301.

¹⁰² Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/377; Emir Padişah, *Teyşîrü't-Tahrîr*, 1/98; Leknevî, *Fevâitihu'r-rahâmût*, 1/451; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/256; Sadrüşşerâa, *Tavzih (Telvîh Şerhu't-Tavzih* ile), 1/269.

¹⁰³ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/377.

¹⁰⁴ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/378.

¹⁰⁵ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/380.

¹⁰⁶ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/257.

1. Vasıf ile kayıtlanmış lafzın, vasıf olmadığına hükmün de olmadığına delâlet etmesi akıl ile yapılan bir istidlâldir. Vaz' ile ilgili konular akıl ile ispat edilemez. Böyle bir vaz'î delâletin olduğuna dair mütevâtir bir nakil yoktur.¹⁰⁷

2. Hanefî usulcülere göre vasıf ile kayıtlanmış lafız, vasıf olmadığına hükmün olmadığına delâlet etmez. Hanefî usulcülere göre vasıf olmadığına hükmün de olmamasının delili mefhûm-i sıfat değil adem-i aslî, istishâb veya diğer delillerdir.¹⁰⁸ Mefhûm-i sıfat ile amel edilip edilmemesi hususundaki ihtilafın sonucunda şer'î naslarda da ihtilaflar meydana gelmiştir:

1. وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتَ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ
“Sizden kimin, hür mümin kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse, sahip olduğunuz mümin genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın.”¹⁰⁹ Mefhûm-i sıfatı kabul edenlere göre bu ayette cariyeler iman vasfı ile kayıtlanmıştır. Dolayısıyla cariyeye müminse onunla evlenmek caiz olur, mümin değilse evlenmek caiz olmaz. Hanefî usulcüler, mefhûm-i sıfatı kabul etmediklerinden, onlara göre mümin olmayan cariyeye ile de evlenmek caizdir.¹¹⁰

2. “وَرَبَائِبُكُمْ الَّتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ الَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ” “Kendileriyle zifafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız”¹¹¹ Mefhûm-i sıfatı kabul edenlere göre bu ayette “مِنْ نِسَائِكُمْ” ifadesi kullanıldığından zina ile hürmet-i müsâhere, yani her bir tarafın usul ve fûrûu ile diğer taraf arasında evlenme engeli meydana gelmez.¹¹² Hanefî usulcüler, mefhûm-i sıfatı kabul etmediklerinden onlara göre zina ile de hürmet-i müsâhere, yani her bir tarafın usul ve fûrûu ile diğer taraf arasında evlenme engeli meydana gelir.¹¹³

3. “فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدَقَةَ الْفِطْرِ عَلَى كُلِّ حُرٍّ وَعَبْدٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ”¹¹⁴ hadisinde mefhûm-i sıfatı kabul edenlere göre kişi Müslüman kölesinin fitresini vermekle mükelleftir. Kâfir kölesinin fitresini vermesi gerekmez. Hanefî usulcüler ise mefhûm-i sıfatı kabul etmediklerinden dolayı onlara göre bu hadiste kâfir köle ile

¹⁰⁷ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/ 378; Leknevî, *Fevâituhu'r-rahamât*, 1/452-453; Abdülbâsîd Kavâdir, *Mefhûmü'l-muhâlefe ve eseruhu fi'lihtilâfi'l-fikhiyyi*, 49-50.

¹⁰⁸ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/313; Emir Padişah, *Teyssîrü't-Tahrîr*, 1/101.

¹⁰⁹ Nisa 4/25.

¹¹⁰ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/256.

¹¹¹ Nisa 4/23.

¹¹² Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/256-257; Ebû Muhammed Celâleddîn el-Habbâzî, *el-Muğnî fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Mazhar Bekâ, 1.Baskı, (Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kura, 1403/1983), 166-167.

¹¹³ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/256-257.

¹¹⁴ Buhârî, “Zekât”, 71.

ilgili hüküm yer almaz. Bu konuyla alakalı mutlak nas şöyledir: ادوا عن كل حر وعيد
Burada nas mutlak olduğundan, Hanefilere göre kişi kâfir kölesi adına da fitre vermekle mükellef olur.¹¹⁵

C. Mefhûm-i Şart

Şart edatlarından biri ile verilen hüküm bir şeye ta'lik edildiğinde, şartın varlığının hükmün varlığına ve şartın yokluğunun ise hükmün yokluğuna delâlet etmesine mefhûm-i şart denir.¹¹⁶ Mefhûm-i sıfatı kabul edenlerin tamamı ile mefhûm-i sıfatı kabul etmeyenlerin bir kısmı mefhûm-i şartı kabul eder. Kerhî, İbn Süreyc, Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) gibi âlimler mefhûm-i sıfatı kabul etmedikleri halde mefhûm-i şartı kabul ederler.¹¹⁷ Kerhî ve onunla aynı görüşte olanlara göre şartla diğer kayıtlar arasında fark vardır. Şart ile kayıt şart olmadığına hükmün yokluğuna delâlet eder, diğer kayıtlarda ise kaydın olmaması hükmün yokluğuna delâlet etmez.¹¹⁸

Mefhûm-i şartı kabul edenlere göre şart edatı, şart ve cezaya dâhil olur. Bu durumda şart kısmı sebep, ceza kısmı ise hüküm konumunda olur.¹¹⁹ Şarta ta'lik sebebe engel olmaz, ama hükme engel olur. Yani şart cümlesinin tekellümü ile beraber sebep gerçekleşmiş, hüküm ise şartın gerçekleşeceği ana kadar gecikmiştir.¹²⁰ Bu nedenle tekellüm anında ta'lik, şartın gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılmaksızın şartın gerçekleştiği takdir edilerek hükmü ispat eder, şartın gerçekleşmediği takdir edilerek de hükmü nefyeder.¹²¹

Mefhûm-i şartı kabul edenlere göre şartın gerçekleştiği takdir edilerek hükmün ispat edilmesi lafzın mantûku ile şartın gerçekleşmediği takdir edilerek hükmün nefyedilmesi mefhum ile sabit olur. İspat ve nefy şeklinde gerçekleşen bu hüküm, şart edatının lafzî delâleti ile sabit olur. Şart edatının lafzî delâleti ile sabit olan bu hüküm, aynı zamanda şer'î hükümdür.¹²²

¹¹⁵ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/257.

¹¹⁶ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/397; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/260; Sadrüşşerîa, *Tavzih (Telvîh Şerhu't-Tavzih* ile), 1/274-275.

¹¹⁷ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/397; Emir Padişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, 1/100-101.

¹¹⁸ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/397-398.

¹¹⁹ Teftâzânî, *Telvîh*, 1/274.

¹²⁰ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/398-399.

¹²¹ Teftâzânî, *Telvîh*, 1/276.

¹²² Emir Padişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, 1/119, 122; Teftâzânî, *Telvîh*, 1/276.

Hanefî usulcülere göre şartın varlığı hükmün varlığına delâlet eder, şartın yokluğu ispat ve nefy şeklinde bir hükme delâlet etmez.¹²³ Şartın yokluğu durumunda hükmün olmaması ta'likten önceki adem-i aslî (aslî yokluk) ile sabit olur. Hükmün olmaması şartın olmamasından kaynaklanmaz. Zira şarta ta'lik şartın varlığından önce sebebinin meydana gelmesine engeldir. Sebep olmayınca hüküm de olmaz.¹²⁴ Şartın yokluğu durumunda hükmün olmaması şart edatının lafzî delâleti ile değil, adem-i aslî (aslî yokluk) ile sabit olur. Şartın yokluğu durumunda hükmün olmaması lafzî delâlet değildir. Lafzi delâlet olmayınca ortaya çıkan hüküm de şer'î hüküm değildir. Bu akılla yapılan bir istidlâldir. Bu delâletin akıl ile bilinmesine imkân yoktur, çünkü vaz' ile ilgili konular akıl ile ispat edilemez.¹²⁵

Mefhum-i şart ile amel edilip edilmemesi hususundaki ihtilafın sonucunda şer'î naslarda da ihtilaflar meydana gelmiştir:

1. وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنَ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ. "Sizden kimin, hür mümin kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse sahip olduğunuz mümin genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın."¹²⁶ Mefhûm-i şartı kabul edenlere göre cariyeye ile evlenmek hür kadınlarla evlenme gücünün olmaması şartına bağlıdır. Hür kadınlarla evlenme imkânı olan kişi, cariyeye ile evlenemez. Hür kadınlarla evlenme imkânı yoksa cariyeye ile evlenebilir.¹²⁷

Hanefî usulcülere göre kişinin hür kadınlarla evlenme gücünün olması cariyeye ile evlenemeyeceği anlamına gelmez. Serahsî'nin ifadesine göre bu ayetten sonra hür kadınlarla evlenme gücü olduğunda şayet bu ayet olmamış olsaydı hüküm hangi hal üzere ise hüküm yine aynı hal üzere kalır. Dolayısıyla bu ayet olmamış olsaydı, cariyelerle evlenmek caiz olduğu gibi bu ayetten sonra da aynı şekilde hür kadınlarla evlenme gücü olduğunda da cariyelerle evlenmek caizdir.¹²⁸ Serahsî'nin ifadesine göre hür kadınlarla evlenme gücü olan kişinin cariyeye ile evlenmesi caiz olur. Zira şarta ta'lik şartın gerçekleşmesinden önce hükmü nefyetmediğine göre; hür kadınlarla evlenme gücünün olmaması şartının gerçekleşmesinden önce

¹²³ Teftâzânî, *Telvîh*, 1/276.

¹²⁴ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/398.

¹²⁵ Leknevî, *Fevâitihü'r-rahâmât*, 1/460-461; Teftâzânî, *Telvîh*, 1/276.

¹²⁶ Nisa 4/25.

¹²⁷ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/399; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/260; *Tavzih (Telvîh Şerhu't-Tavzîh ile)*, 1/276.

¹²⁸ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/260.

cariyelerle evlenmenin hükmü hakkında caiz olmadığı şeklinde olumsuz bir hüküm bulunmamaktadır. Cariye ile evlenmenin helâl olması zaten bu şarttan önce bunu helâl kılan diğer delillerle sabittir.¹²⁹

2. “وَيَذَرُهَا عَنِهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ” “Kocasının yalancılardan olduğuna dair Allah'ı dört defa şahit getirmesi (Allah adına yemin etmesi), beşinci defada da eğer kocası doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi, kadından cezayı kaldırır.”¹³⁰ Mefhûm-i şartı kabul edenlere göre bu ayette kadından cezanın kaldırılması liân lafızlarını söylemesi şartına bağlanınca, liân lafızlarını söylemediği takdirde kadına had uygulanmalıdır. Hanefî usulcüler ise mefhûm-i şart ile amel etmediklerinden onlara göre liân lafızlarını söylemese de kadına had uygulanmaz.¹³¹

3. “وَأَنْ كُنَّ أَوْلَاتٍ حَمَلٍ فَاتَّقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّىٰ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ” “Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin.”¹³² Mefhûm-i şartı kabul edenlere göre bu ayette bâin talâkla boşanmış kadınlara nafaka verilmesi hamilelik şartına bağlandığından; bâin talâkla boşanmış ve hamile olan kadınlara iddet içerisinde nafaka ödenirken, bâin talâkla boşanmış ama hamile olmayanlara nafaka ödenmez.¹³³ Hanefîler mefhûm-i şartı kabul etmediklerinden onlara göre mutlak olarak boşanmış kadınların tamamına iddet içerisinde nafaka ödenmelidir. Hanefîlerin bu konuyla ilgili getirdikleri delil ise *لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِّنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ* “Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin. Rızkı dar olan da, Allah'ın ona verdiği kadarından (o ölçüde) harcassın”¹³⁴ ayetidir.¹³⁵

D. Mefhûm-i Gâye

Hükmü belirli bir sınırla kayıtlanmış olan nassın, hükmün o sınıra kadar geçerli olduğuna delâlet etmesi ve sınırdan sonra o hükmün zıddına delâlet etmesine mefhûm-i gâye denir.¹³⁶ Cumhura göre, *-e kadar* anlamı taşıyan kelimeler, kendisinden önce zikredilen hükmün zıddının gâyeden sonrası için sabit olduğuna

¹²⁹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/264; Ebû Zeyd Abdullah Debûsî, *Takoîmü'l-edille*, thk. Halil el-Meys, 1.Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 144.

¹³⁰ Nur 24/8.

¹³¹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/ 260.

¹³² Talâk 65/6.

¹³³ Emir Padişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, 1/100.

¹³⁴ Talâk 65/7.

¹³⁵ Abdülbâsîd Kavâdir, *Mefhumü'l-muhâlefe ve eseruhu fi'lihtilâfi'l-fıkhiyyi*, 74.

¹³⁶ Ferhat Koca, “Mefhum”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 28/ 352; Emir Padişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, 1/100; Leknevî, *Fevâitü'r-rahâmât*, 1/ 472.

delâlet eder. Hanefî usulcüler ile fukahâ ve kelâmcıların bazısına göre ise gâye, kendisinden önce zikredilen hükmün zıddının kendisinden sonrası için sabit olduğuna delâlet etmez.¹³⁷ Örneğin mefhûm-i gâyeyi kabul edenlere göre “فَإِنْ طَلَّقَهَا” “Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz”¹³⁸ ayetinde “حَتَّى” kelimesi mantûku ile üç talâkla boşanmış kadının başka bir kocayla evleninceye kadar ilk kocasına haram olduğuna delâlet eder. Mefhumu ile de başka bir kocayla evlendiğinde ilk kocasına helâl olduğuna delâlet eder. Bu ayette “حَتَّى” kelimesi kendisinden önce zikredilen hükmün zıddının gâyeden sonrası için sabit olduğuna delâlet etmiştir.¹³⁹

İbnü'l-Hümâm'a göre mefhûm-i gâye, mefhûm-i muhâlefetin bir çeşidi olup onunla amel edilmez. Hükmü belirli bir sınırla kayıtlanmış olan nas, hükmün o sınıra kadar olduğuna delâlet eder. Sınırdan sonrası ile ilgili olumlu veya olumsuz bir hükme delâlet etmez. Sınırdan sonrasının hükmü mefhuma göre değil, umum ifade eden diğer şer'î delillere göre verilir. Örneğin yukarıda zikredilen ayette üç talâkla boşanmış kadının başka bir kocayla evlendikten sonra ilk kocasına helâl olmasının delili mefhum değil, “وَأَجَلَ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ”, “Bunların dışındaki kadınlar size helal kılındı”¹⁴⁰ ayetidir.¹⁴¹

İbnü's-Sââtî (ö. 694/1295), Üsmendî, Leknevî, Teftâzânî ve Sâdî Çelebi'ye (ö. 945/1539) göre gâye, mefhûm-i muhâlefetin bir çeşidi olarak kabul edilmez. Bu âlimlere göre gâye işaretin delâletidir.¹⁴² İbnü'l-Hümâm ve Bâbertî'ye (ö. 786/1384) göre gâye, mefhûm-i muhâlefetin bir çeşididir ve bu nedenle mefhûm-i gâye ile amel edilmez.¹⁴³

Leknevî'nin ifadesine göre gâye anlamı taşıyan kelimeler, hükmün gâye ile sınırlandırıldığına delâlet eder. Gâyenin sonrasında ise işaretin delâleti ile o hükmün

¹³⁷ İbnü's-Sââtî, *el-Bedî'*, 2/561, Dipnot 4.

¹³⁸ Bakara 2/230.

¹³⁹ Emir Padişah, *Teysîrû't-Tahrîr*, 1/100.

¹⁴⁰ Nisa 4/24.

¹⁴¹ Emir Padişah, *Teysîrû't-Tahrîr*, 1/101.

¹⁴² İbnü's-Sââtî, *el-Bedî'*, 2/561; Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*, 125; Leknevî, *Fevâtihi'r-rahamût*, 1/472-473; Teftâzânî, *Telvîh*, 2/225; Sâdî Çelebi, *Hâşiye 'ale'l-Înâye fi Şerhi'l-Hidâye (Fethu'l-Kadîr ile birlikte)*, 6/271; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, “Risaletün fi mefhumi'l-muhâlefe”, 115-116.

¹⁴³ Emir Padişah, *Teysîrû't-Tahrîr*, 1/101; Bâbertî, *el-Înâye (Fethu'l-Kadîr ile birlikte)*, 6/272; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, “Risaletün fi mefhumi'l-muhâlefe”, 115-116.

hilafına delâlet eder.¹⁴⁴ Allame Leknevî, Ebü'l-Usr Pezdevî ile Serahsî'nin de bu görüşte olduklarını belirtir.¹⁴⁵ Leknevî'nin ifadesine göre mütekellimin maksadı hükmün gâyede son bulmasıdır. Gâyenin sonrasında bu hükmün hilafının sabit olması mütekellimin kast etmediği, ama zihnin bağlantılı gördüğü iltizam yoluyla sabit olan bir manadır. Bu manaya delâlet de mefhum değil, işaretin delâletidir. Bu mana, mütekellim tarafından kast edilmediği için mefhumun delâleti söz konusu değildir.¹⁴⁶

E. Mefhûm-i Aded

Hükmü belirli bir sayı ile kayıtlanmış nassın sayının dışında o hükmün hilafına delâlet etmesidir.¹⁴⁷ Hanefîler, Şâfiîlerden Cüveynî, Bâkılânî, Beyzâvî (ö. 685/1286) gibi âlimler mefhûm-i aded ile amel etmez.¹⁴⁸ Hanefî usulcüler başta Ebü'l-Usr Pezdevî, Serahsî ve İbnü'l-Hümâm olmak üzere mefhûm-i aded ile amel edilmeyeceğini ifade ederler.¹⁴⁹

Mefhûm-i adedi kabul edenlere göre وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلُبُوهُنَّ ثَمَانِينَ جُدَّةً "Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun"¹⁵⁰ ayetinde hükmün seksen sayısı ile kayıtlanması iffetli kadınlara zina iftirasında bulunanlara seksen değnekten fazla vurulmaması gerektiğine delâlet eder.¹⁵¹ İbnü'l-Hümâm'a göre mefhûm-i aded, mefhûm-i muhâlefetin bir çeşidi olup onunla amel edilmez. Hükmü belirli bir sayı ile kayıtlanmış olan nas, hükmün sadece o sayı için geçerli olduğuna delâlet eder. O sayının dışında olumlu veya olumsuz bir hükme delâlet etmez. O sayının dışında hüküm mefhuma göre değil umum ifade eden diğer şer'î delillere göre verilir.¹⁵² Örneğin yukarıda zikredilen ayette seksen değnekten fazla vurulmaması mefhûm-i aded ile amel edilmesi neticesinde değil, haksız yere Müslümana eziyet etmenin caiz olmamasındandır.¹⁵³

¹⁴⁴ Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 1/472.

¹⁴⁵ Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 1/472-473; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/240; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/218.

¹⁴⁶ Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 1/472-473.

¹⁴⁷ Emir Padişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, 1/100; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 1/473.

¹⁴⁸ Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 1/473.

¹⁴⁹ Emir Padişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, 1/101; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 1/473.

¹⁵⁰ Nur 24/4.

¹⁵¹ Emir Padişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, 1/100; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 1/473.

¹⁵² Emir Padişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, 1/101.

¹⁵³ Emir Padişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, 1/101; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 1/473.

F. Mefhûm-i Hasr

Bir ifadenin, hükmü sadece belli fertler için belirtmesi o fertlerin dışındakilerde o hükmün hilafına delâlet etmesine mefhûm-i hasr denir.¹⁵⁴ Bu amaçla kullanılan hasr edatlarından birisi “إنما” dır. Ancak onun hasr ifade edip etmeyeceği hususunda fakihler farklı düşünmüşlerdir.

1. “إنما” edatının hasr ifade edip etmemesi meselesinde içlerinde Gazzâlî’nin de bulunduğu fukahânın bazısına göre “إنما” hasr ifade eder ve aynı zamanda ispat ve nefy işlevi görür.¹⁵⁵ Hasrın kapsamına giren fertler için hükmü ispat ederken hasrın kapsamına girmeyenlerden hükmü nefyeder.¹⁵⁶ “إنما” edatının hasr ifade ettiğini belirtenlerin bazısına göre bu hasr manası mantûk ile olur. Yani bu edat hasr manası için vazolunmuştur. “إنما” edatının hasr ifade ettiğini belirtenlerin bazısına göre de bu hasr manası mefhum ile olur.¹⁵⁷ Mefhûm-i hasrı kabul edenlere göre “إنما” hadislere “إنما الولاء لمن أعتق”¹⁵⁸ “الأعمال بالنيات”¹⁵⁹ hadislere niyet olmadan amellerin geçeli olmadığı, köle azat etmeyen velâ hakkının olmadığı hükümlerine ulaşılır.¹⁶⁰

Hanefî usûlcülere göre “إنما” hasr ifade etmez. Kelamda zikredilen hükmü ispat eder, nefy manası ifade etmez.¹⁶¹ Hasr manası ifade ettiğine dair vaz’î bir delil bulunmadığı için sadece hükmü ispat eder. Dolayısıyla niyet olmadan ameller geçerli olduğu gibi, köle azat etmeyen için de velâ hakkı vardır.¹⁶² Örneğin “إنما الربا”¹⁶³ hadisinden maksat ribanın sadece veresiye faizine (ribe’n-nesîe) hasr edilmesi değildir. Zira fazlalık faizi de (ribe’l-fadl) ribanın bir çeşididir.¹⁶⁴ İbnü’l-Hümâm’a göre ise “إنما” mantûk ile yani ibarenin delâleti ile hasr manası ifade eder.¹⁶⁵

2. Mübtedanın habere hasr edilmesi. Mübtedanın habere hasr edilmesi mübtedanın başına lâm-ı ta’rif getirilmesi ile olur. “العالم زيد” örneğinde olduğu gibi.

¹⁵⁴ Abdülbâsîd Kavâdir, *Mefhûmü’l-muhâlefe ve eseruhu fi’l-ihtilâfi’l-fikhiyyi*, 82.

¹⁵⁵ İbnü’s-Sââtî, *el-Bedî’*, 2/563, Dipnot 1.

¹⁵⁶ Leknevî, *Fevâtihu’r-rahâmût*, 1/475.

¹⁵⁷ Leknevî, *Fevâtihu’r-rahâmût*, 1/475; Emir Padişah, *Teysîrü’t-Tahrîr*, 1/102.

¹⁵⁸ Buhârî, “Eymân”, 23.

¹⁵⁹ Buhârî, “Mükâteb”, 3.

¹⁶⁰ Emir Padişah, *Teysîrü’t-Tahrîr*, 1/102; *Fevâtihu’r-rahâmût*, 1/475.

¹⁶¹ İbnü’s-Sââtî, *el-Bedî’*, 2/563; Emir Padişah, *Teysîrü’t-Tahrîr*, 1/102; *Fevâtihu’r-rahâmût*, 1/475.

¹⁶² İbnü’s-Sââtî, *el-Bedî’*, 2/564.

¹⁶³ Müslim, “Müsâkât”, 1596.

¹⁶⁴ Leknevî, *Fevâtihu’r-rahâmût*, 1/475.

¹⁶⁵ Emir Padişah, *Teysîrü’t-Tahrîr*, 1/102.

İçlerinde Gazzâlî'nin de bulunduğu fukahânın bazısına göre lâm-ı ta'rifli mübteda hasr ifade eder. Hanefî usûlcüler yanında, Âmidî (ö. 631/1233) ve kelâmcıların bazısına göre lâm-ı ta'rifli mübteda hasr ifade etmez.¹⁶⁶ Zira "العالم زيد" gibi örneklerde mübteda sıfatla mevsuf bir zattır, bu sıfatının başkalarında da tahakkuku mümkün olduğundan hasr manası ifade etmez.¹⁶⁷

6. Hanefîlerin Mefhûm-i muhâlefet ile Amel ettikleri Yönündeki İddialar ve Bu İddialara Verilen Cevaplar

Ahîzâde Abdülhalim Efendinin, mefhûm-i muhâlefet ile ilgili yazdığı risalesinden; Hanefîlerin mefhûm-i muhâlefet ile amel ettikleri yönündeki iddialarla ilgili olarak şu örnekleri zikretmek uygun olacaktır:

1. Hanefî usûl eserlerinde "Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (buluğa) erdiklerinde, eğer reşid olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin"¹⁶⁸ ayeti ile yetimler rüşd çağına ulaşmamışlarsa onlara mallarının verilmeyeceği şeklinde istidlâlde bulunulmuştur. İlk bakışta mefhûm-i şart ile amel edildiği akla gelmektedir. Hanefîlere göre şartla takyid, kayıt olmadığında hükmün olmadığına delâlet etmez. Kelamda kayıt olmadığında olumlu veya olumsuz herhangi bir beyan söz konusu değildir. Reşid olmamışlarsa yetimlere mallarının teslim edilmemesi gerektiği şeklindeki istidlâl, bu ayetin mefhûm-i muhâlifisi ile değil bu ayetten önce "Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere (reşid olmayanlara) vermeyin"¹⁶⁹ ayeti ile sabit olmuştur. Burada mefhûm-i şart ile amel edilmemiştir.¹⁷⁰

2. Mergînânî'nin ifadesine göre kişi hür ve cariyelerden en fazla dört kadınla evlenebilir, dörtten fazlasıyla evlenmek caiz değildir.¹⁷¹ Mergînânî'nin delili, "Beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın"¹⁷² ayetidir. Mergînânî'ye göre bu ayette sayı zikredilmiş en fazla dört kadınla

¹⁶⁶ İbnü's-Sââtî, *el-Bedî'*, 2/564, Dipnot 5; Emir Padişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, 1/102; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 1/475.

¹⁶⁷ Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 1/475-476.

¹⁶⁸ Nisâ 4/6. وَابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ

¹⁶⁹ Nisâ 4/5. وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُم

¹⁷⁰ Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fi mefhumi'l-muhâlefe", 96-97.

¹⁷¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, (*Fethu'l-Kadîr* ile birlikte), thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdi, 1.baskı, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003), 3/ 230.

¹⁷² فَالْكُحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثَلَىٰ وَثَلَّثَ وَرُبَاعَ Nisâ 4/3.

evlenmeye izin verilmiştir. Ayette zikredilen sayıya ziyade yapılması, dörtten fazla kadınla evlenmek caiz değildir.¹⁷³

Ahîzâde Abdülhalim Efendi, bu örnekte Mergînânî'nin mefhûm-i aded ile istidlâl meylettigini belirtir.¹⁷⁴ Hidâye şârihlerine göre bu ayette mefhûm-i aded ile amel edilmemiştir. Naslarda sayının zikredilmesi her zaman mefhûm-i aded ile amel edildiği anlamına gelmez. Bu ayette mefhûm-i aded ile amel edilmediği ile ilgili karineler bulunmaktadır. Bu ayetin sevk ediliş amacı helâl olan evliliğin hangi haller üzerine olabileceğini beyandır. Kişi iki hanımla bir nikâh akdiyle aynı anda evleneceği gibi ayrı zamanlarda ayrı akitlerle de evlenebilir. Üç hanımla dört hanımla da aynı şekilde bir nikâh akdiyle ya da ayrı nikâh akitleriyle evlenebilir.¹⁷⁵

Naslarda sayı zikredildiği halde hükmün nasta zikredilen o sayıyla sınırlı kalmadığı, hükmün o sayının dışındakiler için de geçerli olduğuna dair başka örnekler de bulunmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber, elbisenin ancak beş şeyden dolayı (idrar, gâita, kusmuk, meni ve kan) yıkanması gerektiğini¹⁷⁶ hasr edatı ile beyan etmiştir. Bununla beraber bu beş şeyin dışında kalan örneğin şaraptan dolayı da elbisenin yıkanması gerektiği ittifakla kabul edilmiştir. Ayrıca evliliğin en fazla dört kadınla sınırlı olduğuna dair şu delilleri zikretmek mümkündür: Hz. Peygamber, on kadınla evli olan bir sahabînin Müslüman olduğunda en fazla dört kadınla evli kalmasına izin vermiş, diğer hanımlarından onu ayırmıştır. Hz. Peygamber'in döneminden günümüze kadar dörtten fazla kadınla evlenildiğine dair hiçbir uygulama da rivayet edilmemiştir.¹⁷⁷ Ahîzâde Abdülhalim Efendi'ye göre Mergînânî'nin yukarıda zikredilen ayette mefhûm-i aded ile istidlâlde bulunması sadece kendisinin yapmış olduğu bir istidlâldir, bu durum Hanefî mezhebini bağlamaz.¹⁷⁸

Mergînânî'nin mefhûm-i aded ile amel ettiği iddia edilen diğer bir örnek de şudur: Mergînânî, hac bahsinde şu hadisi nakleder: "Çaylak, yılan, akrep, fare ve kuduz köpek (beş fevâsık) Harem ve Hil'de öldürülür."¹⁷⁹ Mergînânî'ye göre

¹⁷³ Mergînânî, *el-Hidâye*, (*Fethu'l-Kadîr* ile birlikte), 3/230.

¹⁷⁴ Ahîzâde Abdülhalim Efendi "Risaletün fî mefhumî'l-muhâlefe", 97-98.

¹⁷⁵ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadîr*, thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdi, 1.baskı, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003), 3/230-231; Ahîzâde Abdülhalim Efendi "Risaletün fî mefhumî'l-muhâlefe", 97-98.

¹⁷⁶ Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, (Beyrut: Daru'l-fikr, 2005), 1/97.

¹⁷⁷ Bâberti, *el-İnâye* (*Fethu'l-Kadîr* ile birlikte), 3/230.

¹⁷⁸ Okan Kadir Yılmaz, "Risaletün fî mefhumî'l-muhâlefe Mukaddimesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 34 (2015): 70.

¹⁷⁹ İbn Mace, "Menasik", 91; Mergînânî, *el-Hidâye*, (*Fethu'l-Kadîr* ile birlikte), 3/73-74.

ihramlı, hadiste zikredilen beş fevâsık (beş zararlı hayvan) dışında eti yenmeyen yırtıcı av hayvanlarından birini öldürürse cezalandırılır. Şâfiî'ye göre ihramlı, *beş fevâsık* dışında da yırtıcı av hayvanlarından birini öldürürse cezalandırılmaz. Zira bu hayvanlar insanlara zarar verirler. Bu yırtıcı hayvanlar *beş fevâsık*a kıyas edilir. Mergînânî'ye göre bu hayvanlar yırtıcı olduklarından av hayvanıdır, bu nedenle ihramlı bu hayvanları öldürdüğünde cezalandırılır. Ayrıca Mergînânî'ye göre bu hayvanların *beş fevâsık*a kıyas edilmesi de caiz değildir. Zira kıyas yapıldığı takdirde hadiste zikredilen sayı iptal edilmiş olur.¹⁸⁰ Bu istidlâle bakılarak Mergînânî'nin mefhûm-i aded ile amel ettiği iddia edilmiştir.

İbnü'l-Hümâm'ın ifadesine göre Hanefîler *beş fevâsık*a kurt ve aslanı da ilave etmişlerdir. Kurt ve aslanın öldürülmesi durumunda da ihramlı cezalandırılmaz. Böyle bir ilavenin yapılması Hanefîlerin mefhûm-i aded ile amel etmediklerini desteklemektedir.¹⁸¹ Ayrıca İbnü'l-Hümâm'ın ifadesine göre Mergînânî'nin bu istidlâli mefhûm-i aded ile amel etmek değildir. Mergînânî'nin bu istidlâli münâzara makamında mefhûm-i aded ile amel eden hasmını ilzamdır, yani hasmının çelişkili hüküm verdiğini ifade etmektir. Zira Şâfiî, *beş fevâsık* dışında kalan yırtıcı av hayvanlarını *beş fevâsık*a kıyas etmiştir. Mergînânî'ye göre mefhûm-i aded ile amel eden Şâfiî'nin kıyas yapmaması, mefhûm-i aded ile amel etmesi gerekirdi.¹⁸²

3. Mergînânî, şüf'a bahsinde şu hadisi nakleder: "Pay edilmeyen mülke ortak olan kişi için şüf'a hakkı vardır."¹⁸³ Bâbertî'nin ifadesine göre bir mülk iki kişi arasında ortak olup, hisseler ortaklar arasında pay edilmeden önce ortaklardan biri hissesini satarsa diğer ortağın o satılan hissede şüf'a hakkı vardır. Eğer hisseler ortaklar arasında pay edildikten sonra ortaklardan biri hissesini satarsa diğer ortağın o satılan hissede şüf'a hakkı olmaz.¹⁸⁴ Sâdî Çelebi, Bâbertî'nin hadisle ilgili

¹⁸⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, (*Fethu'l-Kadîr* ile birlikte), 3/ 77-78; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fi mefhumi'l-muhâlefe", 98.

¹⁸¹ Emir Padişah, *Teysîrû't-Tahrîr*, 1/103; Leknevî, *Fevâtilhu'r-rahamût*, 1/473.

¹⁸² Emir Padişah, *Teysîrû't-Tahrîr*, 1/103; Leknevî, *Fevâtilhu'r-rahamût*, 1/473; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fi mefhumi'l-muhâlefe", 98.

¹⁸³ Buhârî, "Büyû'", 96; Mergînânî, *el-Hidâye*, (*Netâ'icü'l-efkâr fi keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr* ile birlikte), thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdi, 1.baskı, (Beirut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003), 9/377.

¹⁸⁴ Bâbertî, *el-Înâye*, (*Netâ'icü'l-efkâr fi keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr* ile birlikte), thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdi, 1.baskı, (Beirut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003), 9/376; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fi mefhumi'l-muhâlefe", 99.

bu açıklamasını, mefhûm-i sıfatla amel etme anlamına geleceği için eleştirir.¹⁸⁵ Kadızâde'ye (ö. 988/1580) göre Bâbertî'nin, "Eğer hisseler ortaklar arasında pay edildikten sonra ortaklardan biri hissesini satarsa diğer ortağın o satılan hissede şüf'a hakkı olmaz" şeklindeki ifadeleri hadisin tefsirinden değildir, kendi şahsi görüşüdür. Bu açıklamalardan yola çıkarak bu hadiste mefhûm-i sıfatla amel edildiği iddia edilemez.¹⁸⁶

4. Ebû Yûsuf'un "وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ"¹⁸⁷ ayetine dayanarak korku namazının Hz. Peygamber hayattayken meşrû olduğu, Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu namazın meşrû olmadığı görüşünde olduğu rivayet edilmiştir. Ebû Yûsuf'un bu görüşüne mefhûm-i şart ile istidlâlde bulunduğu şekilde itiraz edilmiştir. Bu itiraza şu şekilde cevap verilmiştir: Mefhûm-i şart delil değildir. Zira şarta ta'lik, şart olmadığında hükümün nefyini gerekli kılmaz. Hüküm delilin olmasına bağlıdır. Ebû Yûsuf, mefhûm-i şarta itibar etmemiştir. Ebû Yûsuf'un bu namazı caiz görmesi şart olduğu surettedir. Şart olmadığında hüküm meşrû olmama hali üzere kalır, yoksa meşrû olmaması şartın yokluğuna bağlı değildir.¹⁸⁸

5. Mergînânî, namazın sonunda teşehhüt miktarı oturmanın farz olduğuna dair Hz. Peygamber'in İbn Mes'ûd'a teşehhüdü öğretirken söylediği şu sözünü delil olarak getirir: "Bunu söylediğinde ya da yaptığında namazın tamam olur."¹⁸⁹ Mergînânî'nin ifadesine göre namazın tamam olması fiilin yapılmasına bağlıdır.¹⁹⁰ Bâbertî'nin ifadesine göre namazın geçerli olması teşehhüt miktarı oturmaya bağlıdır. Zira bir hüküm bir şarta bağlandığında şart olmadan hüküm de olmaz.¹⁹¹ Sâdî Çelebi, Bâbertî'nin bu açıklamasına itiraz eder. Zira şartın olmaması hükümün

¹⁸⁵ Sâdî Çelebi, *Hâşiye 'ale'l-İnâye*, (*Netâ'icü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr* ile birlikte), thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdi, 1.baskı, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003), 9/377; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fî mefhumi'l-muhâlefe", 99.

¹⁸⁶ Kadızâde, *Netâ'icü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr*, thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdi, 1.baskı, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003), 9/378; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fî mefhumi'l-muhâlefe", 100.

¹⁸⁷ Nisâ 4/102.

¹⁸⁸ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadîr*, 2/98-99; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fî mefhumi'l-muhâlefe", 102-103.

¹⁸⁹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, tah. Hâlid Abdülganî mahfûz, 4. Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011), "Ebvabü's-Salât", 226.

¹⁹⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, (*Fethu'l-Kadîr* ile birlikte), 1/281; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fî mefhumi'l-muhâlefe", 113.

¹⁹¹ Bâbertî, *el-İnâye* (*Fethu'l-Kadîr* ile birlikte), 1/282; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fî mefhumi'l-muhâlefe", 113.

yokluğuna delâlet etmez, mefhûm-i şart delil değildir.¹⁹² Ahîzâde Abdülhalim Efendi, risalesinde bu örnekten bahsederken bu itirazla ilgili; bu itirazı kabul veya red yönünde bir beyanda bulunmamıştır.¹⁹³

6. Mergînânî başağındaki buğdayın, kabuğundaki baklanın, pirinç ve susamın satışının caiz olduğunu belirtir. Şâfiî'ye göre yeşil baklanın, ilk kabuğundaki cevizin, badem ve fıstığın satışı caiz değildir. Başağındaki buğdayın satışı hakkında iki görüşü vardır. Hanefîlere göre bunların hepsinin satışı caizdir. Mergînânî'nin delili Hz. Peygamberin "Olgunlaşmadan hurmanın, beyazlaşıp bozulmaktan emin olmadan başağın satışını yasakladı"¹⁹⁴ şeklindeki hadisidir.¹⁹⁵ Bâbertî'ye göre bu istidlâl mefhûm-i gâye ile olduğundan zayıftır.¹⁹⁶ Sâdî Çelebi, bu istidlâli mefhûm-i gâye olarak değerlendirmesinden dolayı Bâbertî'yi eleştirir.¹⁹⁷ Ahîzâde Abdülhalim Efendiye göre bu istidlâl Hanefîlere zarar vermez. Zira Hanefî âlimlerin bazısına göre gâye, mefhûm-i muhâlefet değil işaret ya da ibarenin delâleti olarak kabul edilir. Mergînânî'nin bu istidlâli, münâzara makamında mefhûm-i gâye ile amel eden hasmını ilzam yani hasmının çelişkili hüküm verdiğini ortaya koyma olarak da değerlendirilebilir. Zira mefhûm-i gâye ile amel eden Şâfiî, bu meselede mefhûm-i gâye ile amel etmemiştir.¹⁹⁸

7. Mergînânî, ihramlı olmayanın Harem bölgesi dışında avlanmasının mubah olduğunu ifade eder ve "وَحَرَّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدَ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرْمًا"¹⁹⁹ "İhramlı olduğunuz müddetçe kara avı size haram kılındı" ayetini delil getirir.²⁰⁰ Bâbertî, bu istidlâlin mefhûm-i gâye ile yapıldığını ve mefhûm-i gâyenin delil olmadığını belirtir.²⁰¹ Ahîzâde Abdülhalim Efendiye göre gâye, mefhûm-i muhâlefetin bir çeşidi

¹⁹² Sâdî Çelebi, *Hâşiye 'ale'l-Înâye fî Şerhi'lHidâye (Fethu'l-Kadîr ile birlikte)*, 1/281-282; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fî mefhumi'l-muhâlefe", 113.

¹⁹³ Okan Kadir Yılmaz, "Risaletün fî mefhumi'l-muhâlefe Mukaddimesi", 71.

¹⁹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir 'Ata, 3. Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 5/494.

¹⁹⁵ Mergînânî, *el-Hidâye, (Fethu'l-Kadîr ile birlikte)*, 6/270-271; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fî mefhumi'l-muhâlefe", 115.

¹⁹⁶ Bâbertî, *el-Înâye (Fethu'l-Kadîr ile birlikte)*, 6/272; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fî mefhumi'l-muhâlefe", 115.

¹⁹⁷ Sâdî Çelebi, *Hâşiye 'ale'l-Înâye fî Şerhi'lHidâye (Fethu'l-Kadîr ile birlikte)*, 6/271; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fî mefhumi'l-muhâlefe", 115.

¹⁹⁸ Abdülhalim Efendi, "Risaletün fî mefhumi'l-muhâlefe", 116.

¹⁹⁹ Mâide 5/96.

²⁰⁰ Mergînânî, *el-Hidâye, (Netâ'icü'l-efkâr ile birlikte)*, 10/128-129; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fî mefhumi'l-muhâlefe", 117.

²⁰¹ Bâbertî, *el-Înâye, (Netâ'icü'l-efkâr ile birlikte)*, 10/130; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fî mefhumi'l-muhâlefe", 117.

olmadığından bu istidlâl geçerlidir. Aynı zamanda ihramlı olmayanın Harem bölgesi dışında avlanmasının mubah olması, ibâha-i asliyye kuralı ile de sabit olur.²⁰²

8. Hanefîlerin mefhûm-i sıfatla amel ettikleri iddia edilen bir örnek de şudur: Efendi üç farklı batında üç çocuk doğuran cariyesinin çocuklarından sadece en büyüğünün nesebini kabul edip diğerleri hakkında susarsa diğer çocuklarının nesebini reddetmiş sayılır. Bu örnekte Hanefîlerin mefhûm-i sıfatla amel ettikleri iddia edilmektedir. Zira sıfatla takyid, sıfat olmadığına hükmün de olmadığına delâlet etmemiş olsaydı diğer çocuklarının da nesebi sabit olurdu. Bu iddiaya şu şekilde cevap verilmiştir: Efendi, en büyük çocuğunun nesebini kabul edince cariye ümmü'l-veled olmaya hak kazanmış olur. Ümmü'l-veledin çocuklarının nesebi, efendisinin ikrarı olmadan sabit olsa da efendisinin reddetmesiyle çocuklarının nesebi reddedilmiş olur. Diğer çocuklarının nesebinin sabit olmaması mefhûm-i sıfatla amel edilmesi sebebi ile değildir. Zira beyan makamında efendinin susması diğer çocukların nesebini reddetmesi anlamına gelir.²⁰³

9. Emir Padişah (ö. 987/1579) ve İbn Emîru Hâc, lâm-ı ta'rifli mübtedanın hasr ve nefy manası ifade etmediğini ifade eden Hanefîlerin bazı durumlarda lâm-ı ta'rifli mübtedayı hasr ve nefy manasında kullandıkları ile ilgili şu meseleyi zikrederler: Hanefî usûlcüler “البينة علي المدعي و اليمين علي المدعي عليه” “Beyyine davacı, yemin de davalı üzerindedir”²⁰⁴ hadisindeki lâm-ı ta'rifin umum manasında olduğunu ifade ederler. Bu nedenle davacıdan sadece beyyine talep edileceği yemin talep edilmeyeceği, davalıdan da sadece yemin talep edileceği beyyine talep edilmeyeceği sonucunu çıkarmışlardır. Beyyinenin tamamı davacı üzerine olacağından davacıdan yemin talep edilemez. Yeminin tamamı davalı üzerine olacağından davalıdan beyyine talep edilemez. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere hasrın nefye delâlet etmediğini ifade eden Hanefîler, bu meselede olduğu gibi zaman zaman hasrı nefy manasında kullanmışlardır.²⁰⁵ Cessâs'a göre hadiste geçen lâm-ı ta'rifli mübtedanın hasr manası ifade etmesi mefhum yoluyla değil lâm-ı ta'rifin cins manası ifade etmesinden kaynaklanmaktadır.²⁰⁶

²⁰² Ahîzâde Abdülhalim Efendi, “Risaletün fi mefhumi'l-muhâlefe”, 117-118.

²⁰³ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/259; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* 2/381-382; Emir Padişah, *Teyşîrû't-Tahrîr*, 1/84-85.

²⁰⁴ Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/118.

²⁰⁵ Emir Padişah, *Teyşîrû't-Tahrîr*, 1/102; İbn Emîru Hâc, *et-Tahrîr ve't-tahbîr*, 1/155.

²⁰⁶ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/322-323.

10. Hanefîlere göre insanların sözlerinde mefhûm-i muhâlefet geçerli bir delildir. Bununla ilgili olarak şu meseleyi zikretmek mümkündür: Mergînânî'ye göre tek başına namaz kılan kişi kıraati dilerse kendi duyacağı şekilde sesli yapar, dilerse sessiz bir şekilde yapar.²⁰⁷ İbnü'l-Hümâm'a göre tek başına namaz kılan kişinin kıraati sesli yapmasından maksat; kıraati başkalarına duyuracak şekilde değil kendi duyacağı şekilde yapmasıdır. İbnü'l-Hümâm'a göre "kıraati başkalarına duyuracak şekilde olmadan kendi duyacağı şekilde yapması şeklindeki hüküm" mefhûm-i lakap ile sabit olmuş bir hükümdür. Burada mefhûm-i lakap ile amel edilmesinin bir sakıncası yoktur. Zira insanların sözlerinde mefhûm-i muhâlefet geçerli bir delildir.²⁰⁸

11. Bâbertî'ye göre belli bir bölgede yaşayan bir kişi, Ramazan bayram hilâlini gördüğüne dair şahitlik yaparsa ve gökyüzünde de bir engel yoksa bu bir kişinin şahitliği kabul edilmez. İnsanların sözlerinde mefhûm-i muhâlefet ile amel edildiğine işaret eden Bâbertî, bu bir kişi o bölge dışından bir kişi olursa veya gökyüzünde bir engel varsa bu bir kişinin şahitliğinin kabul edildiğini belirtir. Bu mesele insanların sözleri ile ilgili olduğu için mefhûm-i sıfatla amel etmenin bir sakıncası bulunmamaktadır.²⁰⁹

12. Mergînânî'nin ifadesine göre hür, âkil, bâliğ kişinin ikrarı bağlayıcıdır. Mutlak olarak ikrarın geçerli olması için hürriyet şarttır. Zira hürriyet şartı eksik olduğundan mahcûrun aleyhin (kısıtlı) hadlerde ve kısasta ikrarı geçerli fakat malî konularda ikrarı geçerli değildir. Mutlak olarak ikrarın geçerli olması için kişinin hür olma vasfını taşıması gerekir. Kişi hürriyet vasfını taşımıyorsa mutlak olarak ikrarı geçerli olmaz. Bu mesele insanların sözleri ile ilgili bir mesele olduğu için burada mefhûm-i sıfatla amel edilmiştir.²¹⁰

13. Mergînânî'nin ifadesine göre ihramlı, kendisine saldıran yırtıcı hayvanı öldürdüğünde ona ceza gerekmez. Bunun delili; Hz. Ömer'in "Yırtıcı hayvanı öldürüp bir koç kurban ettiğinde o saldırmadan biz onu öldürdük" şeklindeki sözüdür.²¹¹ Bâbertî'nin ifadesine göre kurban kesme cezası, saldırma olmadan

²⁰⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, (*Fethu'l-Kadîr* ile birlikte), 1/332.

²⁰⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/333; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fî mefhumi'l-muhâlefe", 122-123.

²⁰⁹ Bâbertî, *el-Înâye* (*Fethu'l-Kadîr* ile birlikte), 2/329; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fî mefhumi'l-muhâlefe", 123.

²¹⁰ Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fî mefhumi'l-muhâlefe", 123-124.

²¹¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, (*Fethu'l-Kadîr* ile birlikte), 3/80; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fî mefhumi'l-muhâlefe", 126.

öldürme ile kayıtlanmıştır. Dolayısıyla nefsi müdafaa ile öldürene bir ceza gerekmez. Aksi takdirde bu kaydın bir faydası olmaz. Bu meselede mefhûm-i şartla amel edilmiştir. Bâbertî, Hz. Ömer'in sözünün şer' menzilesinde olduğu iddia edilerek mefhûm-i muhâlefet ile yapılan bu istidlâlin geçerli olmadığı şeklinde bir itirazın yapıldığını da belirtir.²¹² Sâdî Çelebi, bu mesele insanların sözleri ile ilgili bir mesele olduğu için mefhûm-i muhâlefet ile istidlâlin geçerli olduğunu dile getirerek yapılan bu itiraza karşı çıkar.²¹³

SONUÇ

Hanefî usulcülerin, mefhûm-i muhâlefeti fâsid bir istidlâl olarak değerlendirmelerinin sebeplerini maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Hanefî usulcülere göre mefhûm-i muhâlefet ile ulaşılan hüküm lafzın delâleti sonucu elde edilen bir hüküm değildir. Kaydın zikredildiği yerdeki nas, o kayıt hakkında bir hükme delâlet etmektedir. Ama aynı nas, kaydın zikredilmediği yerlerde bu hükmün hilafına delâlet etmez. Zira kaydın zikredilmediği yerlerde bu hükmün hilafına delâlet eden lafzî bir delil bulunmamaktadır.

2. Hanefî usulcülere göre mefhûm-i muhâlefet ile sabit olan hüküm bir delil olmadan ulaşılan bir hüküm olduğu için şer'î hüküm değildir. Bu nedenle mefhûm-i muhâlefet, fâsid bir istidlâldir.

3. Mefhûm-i muhâlefet, Kur'ân ve Sünnetten hüküm çıkarmak için yeterli bir delil değildir. Zira naslarda zikredilen kayıtların bu kayıtlar için sabit olan hükmün, kayıtların zikredilmediği yerlerde o hükmün olmadığını gösterme dışında bir amacı olmadığını kesin bir şekilde ispat etmek mümkün değildir. Naslarda zikredilen kayıtların zikredilen amacın dışında birçok amacı olabilir. Bu şekilde sadece kesin olduğu ispat edilemeyen bir faydayı esas olarak Kur'ân ve Sünnetten hüküm çıkarmak geçersizdir.

4. Hanefî usulcüler, şer'î naslarda ihtiyatlı davranmışlar ve hüküm istinbatında sadece akla dayanmamışlardır. Bunun sonucunda da mefhûm-i muhâlefeti reddetmişlerdir.

²¹² Bâbertî, *el-Înâye (Fethu'l-Kadîr ile birlikte)*, 3/80; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fi mefhumi'l-muhâlefe", 126.

²¹³ Sâdî Çelebi, *Hâşiye 'ale'l-Înâye fi Şerhi'lHidâye (Fethu'l-Kadîr ile birlikte)*, 3/80; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Risaletün fi mefhumi'l-muhâlefe", 126-127.

5. Hükümün, mefhûm-i muhâlefet ile sabit olduğu uygulamalar incelendiğinde Hanefî usulcüler, kaydın zikredilmediği yerlerle ilgili bir delil varsa hükmü bu delile göre vermişlerdir. Eğer bir delil yoksa hükmü adem-î aslî veya istishâb kuralına göre vermişlerdir.

6. Mefhûm-i muhâlefet ile hüküm verilmesi kıyası ortadan kaldırır. Zira kıyasa konu olacak meselenin hükmü zaten mefhûm-i muhâlefet ile sabit olunca nassın mukabilinde kıyas yapılamayacağı için kıyas geçersiz olacaktır.

7. Hanefî usulcüler, kaydın zikredilmediği yerlerde mefhûm-i muhâlefete itibar etmemişler, bu yerleri icthad ve kıyas alanı olarak değerlendirmişlerdir.

8. Mefhûm-i muhâlefet ile amel edilecek olursa bu durum şer'î naslarda fâsid anlamların çıkmasına yol açar.

Hanefîler, lafzın manaya delâletinin ancak ibare, işaret, nas ve iktizâ yoluyla olabileceğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Hanefîler, lafzın delâleti olmaksızın delilden kaynaklanan bir zaruretın itibar edilmesini gerekli kıldığı ve “beyân-ı zaruret” diye isimlendirdikleri delâlet türünü, lafzî delâlete ilhak etmişler ve bu delâlet türünü de geçerli bir istidlâl yöntemi olarak kabul etmişlerdir. Bu zikredilen delâlet çeşitleri dışındaki istidlâl yöntemleri, Hanefîler tarafından fâsid istidlâl olarak kabul edilmiştir.

Mefhûm-i muhâlefet, Hanefîler tarafından hüccet kabul edilmeyen fâsid bir istidlâl çeşididir. Zira kelimada zikredilmiş olanın hükmü sadece kendisi için geçerlidir. Kelimada zikredilene ait hükmün aynısı veya zıddı, kelimada zikredilmemiş olan için geçerli olmaz. Mefhûm-i muhâlefeti hüccet kabul edenler; söylenene ait olan hükmün zıddını, söylenmemiş için geçerli kabul etmişlerdir. Hanefîlere göre bu şekildeki delâlet bir nevi meskûtun delâletidir. Hanefîler, söylenmemiş olanın söylenmiş gibi kabul edilerek şer'î meselelerde hüccet olarak kullanılmasına karşı çıkarlar. Mefhûm-i muhâlefeti hüccet kabul edenlerin delilleri, Hanefîler tarafından yeterli görülmemiştir. Mefhûm-i muhâlefeti hüccet kabul eden bazı âlimlerin; mefhûm-i muhâlefetin hücciyeti hususunda zikredilen delillerin zayıf olduğunu ifade ettikleri düşünüldüğünde, mefhûm-i muhâlefetin hücciyetini ispat edecek daha sağlam delillere ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Hanefî usulcülerin bir kısmı; gâyenin işaretin delâleti olduğunu beyan etmişler, bir kısmı da mefhûm-i muhâlefeti genellikle lakap, sıfat, şart ve aded çeşitleri üzerinden tenkit ederek mefhûm-i gâyeye temas etmemişlerdir. Bu durum

onların da gâyeyi işaretin delâleti olarak kabul ettiklerine bir işaret olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Hanefî usulcülere göre gâyenin mefhûm-i muhâletin bir çeşidi olmadığı, işaretin delâleti olduğu anlaşılmaktadır.

Mergînânî'nin bazı meselelerde; sıfat, şart, aded ve gâye ile istidlâllerde bulunduğu gerekçe gösterilerek Hanefîlerin mefhûm-i muhâlefet ile amel ettikleri iddia edilmiştir. Gâye, işaretin delâleti sayıldığından mefhûm-i muhâlefet ile amel edildiği iddiası kabul edilemez. Sıfat ve şartın mefhumu ile ilgili örneklere bakıldığında bu örneklerde mefhum ile değil adem-î aslî veya istishâb kuralına göre hüküm verilmiştir. Adedin mefhumu ile ilgili örneklerde de mefhum ile amel edilmediği, başka delillerle amel edildiği veya hasmı ilzam yani hasmın çelişkili hüküm verdiğini ifade etmek amacıyla bu istidlâllerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Mergînânî'nin özellikle adedin mefhumu ile amel ettiği kabul edilse bile bu durumun Hanefî mezhebinin mefhûm-i muhâlefet ile amel ettiği anlamına gelmeyeceği aşikârdır.

KAYNAKÇA

- Ahîzâde Abdülhalim Efendi. "Risaletün fi mefhumi'l-muhâlefe". *İslâm Araştırmaları Dergisi*. 34 (2015): 96-100, 113, 115-118, 122-127.
- Bâberti, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmud. *el-Înâye (Fethu'l-Kadîr ile birlikte)*, thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdi, 1.baskı. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003.
- Bardakoğlu, Ali. "Delâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/121 Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir 'Ata, 3. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003.
- Bolay, M. Naci. "Delâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/119 Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, 1.Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Mahmud Muhammed Nassar, 7.Baskı. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2013.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî, 2.Baskı. Kûveyt: Vüzâratü'l-Evkâf, 1994.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah. *Takvîmü'l-edille*, thk. Halil el-Meys, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2001.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. Beyrut: Daru'l-fikr, 2005.
- Emir Padişah, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî el-Mekkî. *Teyşîrü't-Tahrîr*. Mısır: Matba'atü'l-halebî ve evlâdühü, 1932.
- Güman, Osman. *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi (el-İsnevî Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Habbâzî, Ebû Muhammed Celâleddîn. *el-Muğnî fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Mazhar Bekâ, 1.Baskı. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kura, 1403/1983.
- İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn el-Halebî. *et-Tahrîr ve't-tahbîr*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, 1.Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1999.
- İbnü'l-Hümmam, Kemâlüddîn. *Fethu'l-Kadîr*, thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdi, 1.baskı. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003.

- İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*, thk. Ahmed Şemsüddîn, 4.Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn. *el-Bedî'*, thk. Sa'd b. Garîr b. Mehdî es-Sülemi. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kura, 1985.
- İltaş, Davut. *Fıkıh Usûlünde Mütakellimîn yönteminin Delâlet Anlayışı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- İvaz, Muhammed Hasan. "Mefhumü'l-muhâlefe ve eseruhu fi ihtilafı'l-fukaha". *Mecelletü'l-câmi'ati Dımaşk li'l-ulumi'l-iktisadiyye ve'l-kanuniyye*. 1 (2008): 592.
- Kadızzâde, Ahmed Şemseddin. *Netâ'icü'l-efkâr fi keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr*, thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdi, 1.baskı. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003.
- Kara, Yakup. "İbn Hazm'ın Mefhûm-ı Muhâlefeti Eleştirisi Bağlamında Bir İnceleme". *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-IV*. (2015): 337.
- Kavâdır, Abdülbâsıd. *Mefhumü'l-muhâlefe ve eseruhu fi'lihtilafı'l-fıkhiyyi*, 1.Baskı. ys: Dâru't-tunusiyye, 2014.
- Koca, Ferhat. "Mefhum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/352 Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Leknevî, Muhammed el-ensârî. *Fevâtihu'r-rahamût bi-şerhi müsellemi's-sübût*, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, 1.Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî . *el-Hidâye*, (*Fethu'l-Kadîr* ile birlikte), thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdi, 1.baskı. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. Haccac. *el-Câmi'u's-sahîh*. 6.Baskı. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2011.
- Nas, Taha. *Fıkıh Usûlünde Mefhûmun Delâleti İle İlgili Kavramların Gelişimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Nas, Taha "Mefhûmu'l-Muhâlefenin Delâlet". *Usûl İslâm Araştırmaları*. 14 (2010): 141-142.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr fi Şerhi'l-Menâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Üsmendî, Muhammed b. Abdilhamîd. *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*, thk. Muhammed Zekî Abdülber, 1.Baskı. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1992.

- Sâdî Çelebi. *Hâşiye 'ale'l-Înâye fî Şerhi'lHidâye (Fethu'l-Kadîr ile birlikte)*, thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdi, 1.baskı. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullâh b. Mes'ûd el-Mahbûbî el-buhârî. *Tavzih (Telvîh Şerhu't-Tavzih ile)*, thk. Zekeriya Ümeyrat, 1.Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Mîzânu'l-usûl fî netâicü'l-'ukûl*, thk. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî. Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kura, 1984.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme. *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, 1.Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Siğnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Ali b. Haccâc el-Buhârî. *Kitâbü'l-vâfi fî usûli'l-fikh*, thk. Ahmed Muhammed Hamûd el-Yemânî. Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kura, 1997.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn el-Herevî el-Horâsânî. *Telvîh Şerhu't-Tavzih*, thk. Zekeriya Ümeyrat, 1.Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmî'u's-sahîh*, tah. Hâlid Abdülganî mahfûz, 4. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.
- Yargı, Mehmet Ali. "İmâm Mâtürîdî'nin Ayetlerden ve Hadislerden Ters Anlam (Mefhûmü'l-Muhâlefe) Çıkarılmasına Yaklaşımı". *İmâm Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Yılmaz, Okan Kadir. "Risaletün fî mefhumî'l-muhâlefe Mukaddimesi". *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 34 (2015): 70-71.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh eş-Şâfiî. *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*, nşr. Abdülkadir Abdullah el-Ânî, 2.Baskı. Kuveyt: Vezaretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1992.